

SPLIT GODINE 1941

Boro Leontić

Slomom Jugoslavije i Grčke Hitler je završio ciklus svojih munjevitih pobjeda. Preostalo je još da pobijedi Sovjetski Savez, pa da uz pomoć Japana potpuno zavlada evrazijskim kontinentom, golemim rezervoarom sirovinâ i ljudske snage. Uoči ratnog pohoda protiv SSSR-a, u kojem je morao upotrebiti sve svoje raspoložive snage, bio je prisiljen da u interesu nesmetanog odvijanja operacija na Istočnom frontu riješi dva osnovna problema: da održi mir na okupiranom području Evrope i da osigura obalu kontinenta od napadaja Velike Britanije.

Velika Britanija, doduše, u tom času nije još mogla izvršiti invaziju na evropski kontinent, ali oštri prepadi i infiltracije diverzionog značaja — vjeukovna praksa u engleskom ratovanju — mogli su se očekivati u svakoj vrijeme i na svakoj obalnoj točki. Ona je za to izgradila moćnu ratnu mornaricu da — osim zaštite svojih pomorskih komunikacija i blokade neprijateljske obale (što ide u osnovni zadatak njene flote) — vatrom mornaričke artiljerije i raznim obalnim iznenađenjima uznemirava i zamara protivnika.

Zaštitu atlantske obale, kao najizloženije za takve napade, Hitler je povjario svojim pouzdanim trupama, koje su na cijeloj njenoj dužini neprekidno izgrađivale jaka utvrđenja i postavljale sve vrste prepreka. Obranu obale na Sredozemnom moru, koja je u to vrijeme bila manje ugrožena, organizirao je u suradnji sa svojim talijanskim saveznikom ili u cijelosti je prepustio talijanskim vojnim snagama, držeći u pozadini — za svaki slučaj — potrebne strateške rezerve.

Na taj je način i naša obala ušla u okvir tog obrambenog sistema, a njena obrana povjerena je fašističkoj Italiji, koja je taj zadatak shvatila ozbiljno. Na okupirani dio Jugoslavije, koji joj je bio prepušten, sručile su se ogromne vojne snage. Talijanska 2. Armija, s 200.000 vojnika, zaposjela je širok pojas od Rakeka do Kotora i pretežnim dijelom svojih snaga pritisla našu obalu u dubokom frontovskom poretku¹.

Dalmatinsko primorje, odvojeno granicom između Italije i NDH od svog zaleđa, bilo je cijelo preplavljeno talijanskim vojnim snagama, koje su sa svojim jakim rezervama duboko zašle na teritorij NDH, sve do središnje Bosne. Dalmaciju, tako razdvojenju, sputanu i blokiranu, zatekao je u mjesecu julu 1941 poziv na oružani ustanak, upućen od CK KPJ, na koji je ona, iz samog mravinjaka okupatorskih garnizona i logora, spremno odgovorila.

U ovom članku prikazat ćemo borbu samo na splitskom području i njegovoj pozadini do vrhova planine Dinare.

---

¹ Crnu Goru s njezinim primorjem okupirao je talijanski XIV. korpus, koji nije bio u sastavu gore navedenih snaga.

S obzirom da oružani ustanak u Dalmaciji — iz gore spomenutih razloga — nije u samom početku došao do izražaja u formiranju brojnih i jakih partizanskih odreda, prevladalo je među nekim pristašama Narodno-oslobodilačkog pokreta mišljenje, da je to bila posljedica krize KPJ 1937/8, koja je tobože ostavila duboke brazde oportunitizma u partijskim redovima.

Međutim, ta kriza, koja je u raznim oblicima izbila po cijeloj zemlji kao rezultat prijašnjeg nezdravog partijskog rada, bila je u Dalmaciji — kao i posvuda — riješena energičnom intervencijom druga Tita. On je jednim zahvatom očistio sve nezdrave izvore i rasadnike sektaštva i frakcionaštva na partijskom organizmu, a samo ozdravljenje povjerio dobrim komunistima, koje je znao izabrati u partijskoj masi i postaviti na rukovodeće položaje. Dalmacija je tada dobila partijsko rukovodstvo, koje je u predratnom, ratnom i poslijeratnom periodu potpuno opravdalo to povjerenje. Pravilan stav i rad prostrujao je kroz sve partijske organizacije i došao do punog izražaja u naglom jačanju pokreta. Burne demonstracije i generalni štrajk na području Splita 1939² bili su vidljiv znak velikog utjecaja i autoriteta Partije.

Manifestacije 27. marta u Beogradu imale su svoj neposredni masovni odraz u Dalmaciji. Za vrijeme mobilizacije, članovi Partije prvi su stizali u svoje vojne jedinice, a oni, koji nisu dobili poziv, zahtijevali su sami da ih se hitno uputi u mjesto njihova ratnog rasporeda.

Čim je Jugoslavija napadnuta, odlukom Pokrajinskog komiteta upućena je delegacija radničkih sindikata na čelu s Vickom Krstulovićem komandantu Splita, puk. V. Novaku, da od njega zahtijeva — u interesu bojne gotovosti — totalnu mobilizaciju, koju će poduprijeti čitava radnička klasa. Partija je u tom času bila spremna da podupre svakoga, tko je mislio da brani domovinu. Međutim, komandant je odbio da primi delegaciju, a četiri dana kasnije bez otpora je predao vlast ustašama, i to u času, kad su mobilizirani komunisti i rodoljubi odlazili na frontu da brane zemlju.

Odsutnost partijskog članstva iskoristila je organizirana ustaška manjina i već 10. IV. zauzela vlast u Splitu, a slijedećeg dana uhapsila oko 300 svojih političkih protivnika. Ali čim su se članovi Partije, rastureni mobilizacijom, povratili svojim kućama, Pokrajinski komitet je žurno mobilizirao sve raspoložive snage i 13. IV. Vojna komisija, formirana pri P. K., već vrši hitne pripreme za protuudar. Skojevci, predvođeni od partijskih aktivista, odlučno provaljuju u ustaška skladišta oružja (preostala od bivše Jugoslavije u Komandi grada, tehničkoj školi i po položajima), pa tom prilikom upadaju čak i u samu ustašku kasarnu na Gripama. Pred njihovim smjelim naletom ustaška milicija odbacuje oružje i napušta položaje, a njihovi šefovi, u strahu za sebe, apeliraju putem proglasa, da se »u ime zajedničke borbe pod starom Jugoslavijom« zaboravi na stare razmirice. Svi uhapšeni oslobođeni su zatvora. Tih je dana PK namjeravao da uzme vlast u svoje ruke, ali upravo u času, kad su pripreme za oružani prepad bile pri kraju, stigla je vijest, da je talijanska motorizirana divizija »Torino« ušla u Knin i da sa svojim motornim

---

² Tom prilikom obustavile su rad sve tvornice do najmanje radionice i bili zatvoreni svi lokali i dućani do posljednje trafike. Čitav je saobraćaj zaustavljen, tako da je Split izgledao kao mrtav grad. (Osim ovoga, bio je još jedan štrajk 1940.)

vozilima produžuje put prema Splitu. Zbog toga se odmah odustalo od te odluke, jer uzeti vlast u tom času, značilo je istodobno razotkriti sve zakonspirirane partijske snage, a to bi bio najlakomisleniji avanturizam.

Kad su 15. IV. u prvi sumrak talijanske jedinice ulazile u predgrađe Splita, komunistički aktivisti bili su još zaposleni prikupljanjem i sklanjanjem oružja — za veće i dalekosežnije ciljeve.

I.

Poslije niza pretrpljenih poraza u Grčkoj, Albaniji i Sjevernoj Africi, Mussolinijeve trupe ulazile su u Split oprezno i neupadljivo. Vojnici su vjerojatno bili iznenađeni, što je u toj zemlji, koje su se najviše bojali, bilo sve mirno i tiho. Talijanski oficiri, nepovjerljivi prvih dana, kretali su se u pratnji dvojice naoružanih vojnika i svojim skromnim držanjem nastojali da pomirljivo djeluju na prolaznike. Ali nekoliko dana kasnije pojavile su se »crne košulje«, karabinjeri, policijski agenti i mnoštvo uparadiranih funkcionera, koji su se — uvjereni da je svaka opasnost prošla — počeli razmetljivo šetati gradom. Na Splitskoj obali i Narodnom Trgu, po svim ulicama i kavama, razlila se masa oficira i vojnika. Po zidovima u središtu grada osvanula je Mussolinijeva glava i fašističke parole »A noi«, »Vinceremo« i t. d. Lokalni list »Novo doba« dobio je talijansko ime »San Marco« s dvojezičnim tekstom, u kome je svakim danom sve više prevladavao talijanski. Po zidovima ljepljeni su proglosti komandanta VI. korpusa, koji se instalirao u Splitu, s pozivom da se pod prijetnjom hapšenja i smrtne kazne preda zaostalo oružje. Ulice su počele dobivati talijanska imena. Prema službenom kursu lire su mijenjane za 3,30 dinara.

Grupica ustaša napustila je u žurbi Split, a desno krilo HSS-a nestrpljivo je iščekivalo, što će reći Maček. Međutim, progovorio je talijanski civilni komesar za Dalmaciju Bartolucci naredbom objavljenom u listu »San Marco« 8. maja, u kojoj je, uz ostalo, naređivao, da svi službenici moraju u službi pozdravljati »romanamente« (fašistički pozdrav dizanjem ruke); da se u svečanim prilikama smiju izvjesiti samo talijanske zastave; da se po svim uredima moraju postaviti samo slike cara i kralja Emanuela II. i Mussolinija.

Napokon su 19. maja sve talijanske novine objelodanile tekst ugovora između Italije i NDH, na osnovu kojega je pretežni dio Dalmacije pripao Italiji.

Time je zadan smrtni udarac ostacima ustaštva na dalmatinskom primorju.

Već prvih dana počeo je okupirani Split prkosno pokazivati znakove svoje nepokornosti. Dok je talijanska vojna muzika svirala na obali, svi su se Splitski okupljali na Narodnom trgu, a kad se muzika povelala za njima i počela da svira na Trgu, svi su Splitski odlazili da šetaju obalom. To je vjerojatno bila prva opomena okupatoru, da borba u Jugoslaviji nije još završena.

Iz zaplijenjenog arhiva talijanske 2. Armije uspjelo je ustanoviti, koje su jedinice bile na području Dalmacije u toku rata. One su povremeno mijenjale svoj raspored, ali njihovo brojno stanje od početka ustanka nije opadalo, već

je naprotiv bilo u stalnom porastu, što je i razumljivo s obzirom na sve veću opasnost, koja je rasla s našim oružanim ustankom i sve vjerojatnijim izgledima napadaja na obalu od strane saveznika.

U periodu oružanog ustanka polovinom 1941 u Dalmaciji su bile ove talijanske snage:

Pod komandom VI. korpusa sa sjedištem u Splitu stajalo je, uz vrlo jake prištabske jedinice, i 5 podređenih divizija: »Bergamo«, »Sassari«, »Cacciatori delle Alpi«, »Marche« i »Trupe di Zara«.

Prema talijanskim podacima, ukupna snaga toga Korpusa iznosila je formacijski 103.888 vojnika³ grupiranih na slijedeći način: 36 bataljona u sastavu divizijskih pukova, 11 pješadijskih samostalnih bataljona, 10 bataljona »crnih košulja«, 4 zadarska bataljona, 2 mitraljeska bataljona, 4 minobacačka bataljona, 5 karabinjerskih bataljona, 1 inženjerski bataljon, 1 instruktivni bataljon, 1 željeznički bataljon, 1 bataljon financijske straže — ukupno 76 bataljona.

Osim tih bataljona bilo je još 19 samostalnih četa i 1 tenkovski vod.

Artiljerija se sastojala od 4 artiljerijska puka po 3 diviziona i 2 artiljerijske grupe po 4 diviziona, — ukupno 20 diviziona.

Osim toga je bilo još i 8 samostalnih baterija.

Oklopne jedinice u sastavu korpusa bile su: 31. pješadijsko-tenkovski puk, 2. grupa tenkova »San Marco«, (obadvije jedinice pod direktnom komandom štaba VI. korpusa) i dva voda tenkova (pri štabu divizije »Marche«).

Na samom području Splita stacionirale su slijedeće komande i jedinice:

U samom Splitu: Sjedište štaba VI. korpusa; veći dio korpusne artiljerije; 228. TM bataljon, 211. TM bataljon i 306. TM bataljon, 13. posadni bataljon i 29. bataljon »crnih košulja«; Komanda IV. Bersaljerskog puka s 26 bataljonom; štab divizije »Cacciatori delle Alpi« sa gotovo svima podređenim jedinicama, 9. bataljon karabinjera; 31. pješadijsko-tenkovski puk (bez jednog bataljona); Štab 26. pješadijskog puka divizije »Bergamo« s prvim i trećim bataljonom, četom bacača 81 mm i pratećom baterijom 67/17 mm; bataljon financijske straže.

U neposrednoj blizini Splita:

U Solinu: 10. posadni bataljon i 2. divizion 75/27 artiljerijskog puka divizije »Bergamo«. — *U Klisu:* 6. mitraljeski bataljon. — *U Divuljama:* 122. artiljerijski divizion; 127. divizion korpusne art. 149/13. (Hidroavionska baza s jednom eskadrilom hidroaviona; vidi niže: Komanda mornarice »Maridalmazzia«). — *U Trogiru:* Komanda VI. korpusne artiljerijske grupacije; 56. artiljerijski divizion 105/32; Komanda trećeg Bersaljerskog puka sa 17 bataljona.

Osim spomenutih jedinica bilo je u Splitu sjedište Komande talijanske ratne mornarice za Dalmaciju, t. zv. »Maridalmazzia«, pod kojom su bile zarobljene torpiljarke stare Jugoslavije, nekoliko torpednih čamac, dvade-

---

³ Detaljnim pregledom arhiva talij. 2. Armije u Voj. ist. institutu uspjele je pronaći 80.753 voj. lica. Zbog praznina u arhivu nije se moglo ustanoviti, da li je bilo i drugih jedinica ili ostatak od 23.135 vojnika treba pripisati nepopunjenom sastavu jedinica.

setak naoružanih brodova, razni drugi plovni objekti, hidroavionska baza u Divuljama s jednom eskadrilom hidroaviona, splitsko brodogradilište i drugi pomorsko-vojni objekti i ustanove, a koja je Komanda imala pod sobom oko 3.800 oficira i mornara. Tome treba priključiti oko 300 agenata i drugih službenika splitske kvesture i prefektуре, zatim službenika državnih ureda i ustanova, stražare u zatvoru i t. d.

Sve u svemu, na području od obalne linije Omiš—Split—Trogir do granične linije, koja je tekla iznad samog Klisa, bilo je najmanje 25.000 talijanskih vojnika i drugih naoružanih službenika. Na tom istom prostoru bilo je prema statistici iz 1931 oko 84.000 stanovnika, odnosno 8.400 muškaraca sposobnih za vojsku (10%), što znači, da su na svakog našeg golorukog čovjeka, sposobnog za borbu, dolazila po tri moderno naoružana Talijana.

Sjeverno od demarkacione linije, na teritoriju NDH, t. j. na prostoru, koji istom širinom ide do visova planine Dinare, nalazile su se ove talijanske i ustaške oružane snage:

U Sinju: Štab divizije »Bergamo« s prištabskim jedinicama; 20. bataljon III. bersaljerskog puka; 89. legija »crnih košulja«; Štab IV. artiljerijskog puka s prvim i trećim divizionom 75/27 mm divizije »Bergamo«. Dne 14. VIII. 1941 bio je u Sinju samo 97. bataljon »crnih košulja« (fašisti), koji su kasnije smjenile gore spomenute jedinice. — U Drnišu: Štab 152. pješadijskog puka »Sassari« s jednim svojim bataljonom; 402. bersaljerski bataljon; 220. TM bataljon; sjedište divizije »Sassari«; 151. pješadijski puk (kompletan); 12. bataljon minobacača 81 mm; 1. bataljon 31 pješadijsko-tenkovskog puka; 3. bersaljerski puk; Štab i prištabske jedinice 152. pješadijskog puka; dio korpusa artiljerije; 56. artiljerijski divizion; 214. TM bataljon; 12. bataljon karabinjera; 106. bersaljerska motociklistička četa; 2. bataljon željezničara i prateća baterija 67/17 mm.

U neposrednoj blizini Knina, u Grahovu: Bersaljerski puk s 13. bataljonom (u kasarni Zrmanja); 8. bataljon »crnih košulja« (skvadrista) i 20. bataljon karabinjera.

U Padjenama kod Knina: 328 TM bataljon.

Druge isto tako jake talijanske jedinice nalazile su se u neposrednoj blizini tog prostora i bile dobro snabdjevene prevoznim sredstvima, tako da su Talijani po potrebi mogli da za najkraće vrijeme koncentrišu na određenom prostoru ogromne snage, određene za obranu obale.

Pored njih na istom dijelu teritorija stacionirale su i vojne snage NDH, pretežno domobranske jedinice sa žandarmerijskim stanicama i ustaškom milicijom u svakom mjestu.

Pogranična linija između Italije i NDH, koja je razdvajala dalmatinsko primorje i njeno Zagorje, bila je budno čuvana s jedne i druge strane. Iz talijanske dokumentacije se vidi, da je general Dalmazzo, komandant VI. korpusa, izdao kategorična naređenja za strogu kontrolu pogranične linije, da bi se spriječili nepoželjni prelazi iz NDH, kao i oni iz primorja. To osiguranje znatno je poštreno čim su stigle prve vijesti o dizanju ustanka u ostalim dijelovima Jugoslavije. Preko te linije kretale su se slobodno samo talijanske jedinice.

Što se tiče obale, ona je bila naročito budno kontrolirana, ne samo duž obalne linije, već i po dubini, iz bojazni od britanskih prepada i infiltracija

njenih agenata. Osmatračnice po dalmatinskim otocima i obali, hidroavionska izviđanja nad teritorijalnim vodama, kao i izvještaji plovnih jedinica javljali su o čestim pojavama engleskih podmornica u blizini kopna. Neki od talijanskih brodova bili su od tih podmornica napadnuti torpedom pa čak i artiljerijskom vatrom. Prema tome, talijanska obalna obrana imala je opravdanih razloga da bude neprekidno budna. Shodno tome, bile su organizirane i sve zaštitne mjere. U pretpostavci da je engleske agente i diverzante njihova podmornica mogla noću neprimjetno da doveze do same obale i kratkotrajnim izronjavanjem prepusti njihovoj sreći i snalaženju, oni su pod zaštitom mraka mogli sa lakoćom da doplivaju i zagaze na kopno. Ali tu je zapravo i počinjala sva teškoća njihovog daljnjeg provlačenja. Na cijelom obalnom pojasu postavljene su brojne zasjede i zamke uz stalni obilazak patrola. Poslije zamračenja, sve živo što se kretalo u tami čekao je poslije prvog poziva kuršum.

Ništa bolji položaj nije bio ni za svakog našeg Primorca, koji bi se odvažio na noćno kretanje. Danju je legitimiranje na glavnom putu bilo normalna stvar, a van puta — utoliko prije.

Na koji način se probiti kroz taj frontovski pojas, prijeći preko pogranične linije i teritorija NDH, da bi se stiglo na planinu Dinaru, i pridružilo prvim partizanima, koji se s područja NDH već od 24. juna prikupljaju na tim uzvisinama?

II.

Organizaciona struktura KPJ bila je tada slična današnjoj: CK KPJ, Nacionalni CK, zatim Pokrajinski, okružni, kotarski, mjesni i rajonski komiteti, kao i komiteti većih radnih kolektiva. Split je bio sjedište Pokrajinskog komiteta, a Mjesni komitet Splita preuzeo je ulogu okružnog i kotarskog i bio podijeljen na rajonske komitete, sa zasebnim ćelijama za radne kolektive brodogradilišta, željeznice, obalskih radnika i mjesne pošte. Pod Mjesni komitet Splita spadale su i partijske organizacije s otoka Brača i Šolte, kao i partijska organizacija u selu Žrnovici. Poslije reorganizacije 1937/8, a naročito nakon kapitulacije Jugoslavije, Partija se naglo jačala prijemom novih članova i formiranjem novih ćelija. Tako je na području Mjesnog komiteta Split od septembra 1940 do aprila 1941 broj članova porastao od 35 na 57; a u julu iste godine na 164 člana. Osnovne partijske organizacije (ćelije), koje su isto tako porasle od 7 na 18, bile su grupirane u 4 rajonska komiteta (Grad, Varoš, Lučac i Dobri). Solin (6 km od Splita) imao je svoj Mjesni komitet od 16 ćelija s ukupno 72 člana. Kaštela su imala 48, a Trogir 55 članova (podaci za konac 1941, jer za raniji period nije poznato točno brojno stanje). Pored članova bio je i izvjesni broj kandidata, kao i velik broj skojevaca, koji su bili naročito poletni i smjeli izvršiooci svih zadataka. Za svima njima stajala je kao jaka partijska rezerva velika masa simpatizera, koja je bila stalan izvor novih partijskih snaga.

---

⁴ To je bio težak, za ono vrijeme gotovo nerješiv problem, koji je u početku ustanka mučio članove PK.

Prema tome, u Splitskom basenu Partija je bila tako jaka, da je u svako vrijeme mogla za oružanu borbu mobilizirati nekoliko stotina boraca. Prvi ozbiljniji pokušaj u tom pravcu bio je poduzet odmah poslije kapitulacije Jugoslavije, u akciji za prikupljanje oružja i u pripremama za oružani napad na ustaške vlasti. Tom prilikom su se naročito istakli omladinci, tako da je Partija mogla računati na njih kao na pouzdanu udarnu snagu. Nažalost, malo je koji skojevac odslužio svoj vojni rok. Gotovo nijedan od njih nije znao, kako se rukuje s ručnim bombama, a rijetko je koji imao prilike da opali poneki metak iz vojničke puške. Pod okupacijom nije se smjelo na to ni pomisliti, jer je naređenje talijanskih okupatora predviđalo smrtnu kaznu i za samo posjedovanje oružja.

Da bi se omladinci bar donekle upoznali s rukovanjem bombom i oružjem, Partija je u najstrožoj tajnosti organizirala u Splitskom polju za najpouzdanije skojevence kurs, kojim je rukovodio Ante Jonić⁵.

Još u mjesecu maju održan je na zapadnoj strani Marjana, u borovoj šumi, sastanak partijskih aktivista i najpouzdanijih skojevaca. Na tom je sastanku od 80 prisutnih formiran »Prvi splitski borbeni odred«. Koje će biti područje borbenog dejstva odreda i da li će borbu voditi kompaktno ili podijeljen u vodove, desetine ili grupe — o tome se tada još nije ništa znalo. Osnovno je bilo, da se tu istakla spremnost za svaku borbu, bilo u gradu ili na terenu. Svi su borci položili »u ime naroda« zakletvu, da će se boriti protiv okupatora za slobodu svog naroda svima svojim snagama, a u potrebi dati i svoj život.

Pored toga, sve su partijske organizacije dobile od Vojne komisije direktive:

1. da na svom području hitno sastave spiskove svih pristasa pokreta po rodovima i službama u bivšoj jugoslavenskoj vojsci;
2. da se nastoji predobiti za borbu one bivše aktivne oficire i podoficire, koji su ispravni rodoljubi i skloni Partiji;
3. da se organizira obavještajna služba sa zadatkom ustanovljavanja: koje se neprijateljske vojne snage nalaze na području pojedinih partijskih organizacija, kakvo je njihovo brojno stanje, kakvo je njihovo naoružanje i sprema, na kojem je stepenu njihov moral, gdje se nalaze različiti vojni objekti (barutni magazini, slagališta i t. d.). Isto tako trebalo je prikupiti podatke o rasporedu ostalih jedinica, organizaciji njihove službe veze, smještaju njihovih štabova i nastambi vojnih starješina. U tu svrhu preporučeno je, da se stupi u vezu s talijanskim vojnicima, među kojima je pojava defetizma bila dosta proširena.

Usto je trebalo produžiti s prikupljanjem i skrivanjem oružja.

U isto vrijeme pojačano je prikupljanje financijskih sredstava, čime su obuhvaćeni i svi simpatizeri Partije⁶.

⁵ Poginuo u borbi na Vagnju prilikom prvog oslobođenja Livna u augustu 1942.

⁶ Brojni simpatizeri davali su novčane priloge, neki od njih znatne svote, ne tražeći nikakva objašnjenja, čemu novac služi, što je vrlo karakteristično za opću psihozu i veliko povjerenje, koje je Partija uživala. Nevidljiva, duboko zakonspirirana, Partija je postala vodeća sila, od koje su svi očekivali presudnu ulogu u borbi za oslobođenje zemlje.

Iz povjerljiva arhiva (vojno-obavještajnog i policijskog) talijanskih okupacionih vlasti prije ustanka vidi se, da one o tim pripremama nisu imale nikakvih obavještenja. Prema njihovim izvještajima, one su nerazmjerno veću važnost pridavale razmetljivom držanju ustaša s područja NDH. Ustvari, partijske organizacije izbjegavale su u svojim pripremama svaki suvišni incident i ograničavale se samo na najnužnije uočljive akcije (rasturanje proglašenja CK KPJ ili CK KPH), što je znatno uspavljivalo budnost okupacionih vlasti. Jedan talijanski obavještajac kaže u svom izvještaju, da komunisti ne predstavljaju ozbiljnu opasnost, jer se s njima može lako izaći na kraj na osnovu iskustva stečenog u Italiji, ali da su ustaše znatno opasniji zbog svoje agresivnosti i jake propagande⁷.

Sudeći po svemu, to je mišljenje prevladalo kod svih talijanskih obavještajnih organa, a Partija nije imala razloga da ih, sve do početka presudne borbe, u tome razuvjerava.

Polovinom 1941 bili su općeniti uvjeti za podizanje oružanog ustanka vrlo povoljni u svima porobljenim zemljama Evrope. Poslije neuspjelih pokušaja da s Engleskom sklopi mir, Hitler je napao SSSR i tako natjerao Sovjetski Savez i Veliku Britaniju da sklope čvrst vojni savez (svestrano podržavan od SAD), koji je fašističku osovinu Rim-Berlin stavio u procjep između Istoka i Zapada. Takva je međunarodna situacija zbližila sve napredne snage i stvorila osnovu za stvaranje moćnog antifašističkog fronta, kako u svijetu uopće, tako i u svakoj zemlji posebno.

Time se komunističkim partijama svih okupiranih zemalja pružila jedinstvena prilika, da dizanjem oružanih ustanaka, u rodoljubivoj borbi za oslobođenje svoje zemlje, zauzmu komandne položaje, steknu golem prestiž i — bez velikih unutarnjih trzavica — ostvare svoje revolucionarne ciljeve.

Komunistička Partija Jugoslavije najbolje je uočila važnost tog momenta i sagledala perspektivni razvoj sudbonosnih događaja. To i daje punu vrijednost njenoj smjelosti i dalekosežan historijski značaj njenoj odluci, da zagazi u borbu s najbezobzirnijim osvajačima, koje historija poznaje.

Zajednička borba Sovjetskog Saveza i zapadnih demokracija protiv fašističke osovine zbližila je i u našoj zemlji široko razdvojene antifašističke struje, što je ustvari znatno pojačalo ugled i utjecaj Komunističke Partije. Poslije razočaranja, koja su pristaše zapadnih demokracija doživjeli zbog nemogućnog otpora država od Narvika do Pariza, sazrijevalo je i naglo se širilo uvjerenje da nastupa epoha socijalističke revolucije. Poslije brzog rasula stare Jugoslavije, bijega i pasivnog držanja građanskih političara, Komunistička Partija, borbena, dobro organizirana i čvrsto povezana s narodom, postala je dominantna sila i centar za okupljanje svih naprednih snaga u zemlji.

To se naročito osjetilo u dalmatinskom primorju, okupiranom od Talijana.

S druge strane demarkacione linije, na teritoriju NDH, naročito po zaostalim selima splitske Zagore, taj proces političkog sazrijevanja nije u to vrijeme dosegao takav stepen. Prva četiri mjeseca poslije sloma stare Jugo-

---

⁷ Arhiv Voj. ist. instituta (Iz toga arhiva potječe i ostala dokumentarna građa, koja je upotrebljena u ovom prilogu.)

slavije protekla su u živoj ustaškoj propagandi, koju je naročito vješto razvijao katolički kler. Malobrojne, politički nedovoljno izgrađene i organizaciono slabe seoske partijske organizacije bile su nemoćne da se odupru prvom propagandnom talasu hvalospjeva »Nezavisnoj državi Hrvatskoj«, koja je, tobože, imala donijeti blagostanje toj seoskoj sirotinji. U prvo vrijeme porez nije bio pobiran, ustaška žandarmerija, po naređenju, prijateljski je prilazila seljaku, Mačekova »Seljačka zaštita«, prekrštena u ustašku miliciju, nosila je puške i stvarala utisak, da je seljak postao svoj gospodar. Članove Partije i simpatizere, koji su otprije bili poznati svojim radom, poznavali su svi žandari, i čekalo se samo, da pop svojim propovijedima s oltara pripremi seoske mase, pa da se pristupi njihovom hapšenju. Napad na SSSR ubrzao je taj postupak. Neki od pristaša bili su već pohapšeni i zatvoreni u Sinju, a drugi su morali da se skrivaju po terenu. U njihovoj odsutnosti nije ustaškoj propagandi bilo teško, da naš ustanak u srpskim krajevima prikaže kao borbu četnika, koji su još prije rata bili omraženi kao agenti beogradskog režima.

Članovi KP iz Splita obilazili su po selima partijske organizacije, ali su jedva uspijevali da pronađu pojedine članove preko njihovih ukućana.

U međuvremenu dolazi u Splitu i obližnjem području, okupiranom od Talijana, do prvih incidenata i sukoba. Na sam dan 22. juna nađen je pred talijanskom kasarnom na Gripama proglas CK KPJ⁸. Četiri dana kasnije, 26. juna, 35 radnika, zaposlenih na 28. i 29. km ceste Split—Šibenik, obustavljaju rad pod izlikom da traže veće nadnice. Talijani hapse šestoricu, koji su usprkos prijetnjama odlučno odbili da produže s radom⁹. Gotovo istodobno izvještene su po drveću u Solinu crvene zastave. Počevši od 27. juna, Talijani vrše brojna hapšenja svih lica, koja su osumnjičena kao komunisti; zatvor »Roko« na splitskoj obali puni se svakim danom sve više. Hapšeni su uglavnom simpatizeri, jer gotovo svi kompromitirani članovi Partije žive već u ilegalnosti.

Uvečer 30. juna u 21,45 sati, na splitskom Narodnom trgu, sa dva suprotna kraja (Ljubljanska banka i Ispod sata), za vrijeme najživlje šetnje, prosuta je masa proglasa CK KPH na hrvatskom i talijanskom jeziku. Isti proglasi bačeni su oko 22,00 sata i u logor jedne talijanske jedinice¹⁰. Talijani tom prilikom hapse na Narodnom trgu 35 osumnjičenih. To isto ponavlja se malo kasnije pred kavanom »Delić« na obali, i dva omladinca, koja su širila proglaše, jedva uspijevaju da umaknu potjeri¹¹. Nešto kasnije, u lokalnu »Minerva« (Pretorijanska ulica), prepunom gostiju, dolazi do ovacija, kad je Ante Božić, zvan »Muto«, s protifašističkim poklicima istrkao crvenu zavjesu i mahao s njom kao komunističkom zastavom uz odobravanje prisutnih. Talijanski agenti i karabinjeri, privučeni galamom, upadaju u lokal i hapse 41 lice.

Iste večeri Veljko Nešković puca iz revolvera na talijanske agente, koji su došli u njegov stan da ga uhapse i uspijeva da im umakne¹².

⁸ Telegram guvernera Dalmacije Bastianinija, br. 292.

⁹ Telegram splitskog prefekta od 27. VI. 1941, u kome javlja, da su uhapšeni radnici Policijani Ivan, Paković Josip i Antun, Ivica Marin, Medić Luka i Simić Milan.

¹⁰ Telegram generala R. Dalmazzo štabu 2. Armije br. 194 od 1. jula 1941.

¹¹ Telegram splitskog prefekta štabu br. 0412 od 1. jula 1941.

¹² Veljko Nešković poginuo je nakon izvršenog atentata u Splitu na talijansku vojnu muziku i počasnu četvrtu divizije »Cacciatori delle Alpi« 9. XI. 1941.

S tim burnim demonstracijama i revolverskim mecima Split je otpočeo svoj nepomirljiv i krvav¹³ rat protiv okupatora, koji će trajati neprekidno, sve do konačnog oslobođenja Splita.

Pored sve uzbune, koja je zavladała među Talijanima, i njihove pooštrene budnosti, hrabri splitski obalski radnici prelaze odmah sutradan u napad. Oko 22,50 sati, 1. jula, planulo je talijansko skladište benzina na splitskom lukobranu¹⁴. Eksplozija je odjeknula u mračnoj noći i plameni jezici sunuli u vis, obasjavajući splitsku obalu sablasnim svijetlom.

Raspačavanje proglašena CK KPH produžuje se i slijedećih dana po različitim dijelovima Splita i Solina. U vezi s time uhapšeno je 29 osumnjičenih lica, među kojima i jedno zatečeno na djelu pred kavanom »Delić«.⁴

Odmah zatim prelaze u napad solinsko-kaštelanski diverzanti. Pod njihovim sjekirama i pilama ruše se stupovi telegrafsko-telefonske linije Split-Klisa i Split-Kaštela, a 14. jula Solinjani razaraju željezničku prugu kod 9,2 km na relaciji Split-Sinj, u blizini s. Mravinci. Vlak, koji je trebao da naiđe zakašnjava, i Talijani uspijevaju da spriječe njegovo preturanje.¹⁵ Rušenje pruge ponavlja se sutradan na relaciji Split-Kaštela u dužini od 20 m na 317,9 km, ali ni taj napad ne uspijeva, jer vlak br. 1020, koji je vozio iz Rijeke u Split, upozoren na opasnost, vozi oprezno i uspijeva da zakoči u posljednjem času.

Na dan 17. jula poslije podne splitski brijači stupaju u štrajk »zbog previše plaće«. Talijani opet vrše niz hapšenja i tragaju za Ivanom Antoninijem iz Makarske, koji je navodno bio pokretač štrajka, a dvojicu štrajkaša¹⁶ predaju vojnom sudu. Slijedećeg dana, 18. jula, ponovo je srušena TT linija kod Kaštel Novog i na putu Trogir-Šibenik, a noću 18/19. jula na 8. km od Kaštel Starog razorena je pruga na dužini od 15 m. Ovaj put je diverzija uspjela. Teretni vlak br. 1082, s 3 vagona, u kojima je bilo 400 sanduka masti (10.000 kg), iskočio je iz tračnica i prevrnuo se¹⁷. Diverzanti kidaju istodobno sve TT-veze kod Divulja.

Talijani bjesne. Komandant divizije »Sassari«, general Furio Monticelli, podsjeća podređene na poznato naređenje, da se na mjestu strijelja svaki, kod koga se nađe oružje ili je zatečen pri vršenju sabotaze, kao i u slučaju, ako se ne zaustavi na poziv »stoj«.

Nekoliko dana kasnije, 29. jula, u Solinu su eksplozivom porušeni cementni stupovi TT, žice pokidane blizu Klisa i pored Kaštela. Slijedeću noć ponavlja se prekid TT-veza, ali taj put po cijeloj Dalmaciji, uključivši i otoke. Talijani su vrlo uznemireni zbog razmjera tako velike sabotaze — kako je doslovno nazivaju u svojim izvještajima — i predosjećaju opasnost, koja se naglo približava. Oni, doduše, odmah vrše popravke, ali ih zabrinjava tolika smjelost i upornost. Isti prekidi ponavljaju se noću 30/31. jula kod Kaštela na dužini od 600 metara.

¹³ Telegram splitskog prefekta br. 0437 od 2. jula 1941 guverneru Bastijaniniju. (Kako se vidi po tek. broju telegrama, u 24 sata upućeno je 35 izvještaja.)

¹⁴ Split. prefektura, izvještaj od 4. jula 1941.

¹⁵ Min. vanj. poslova NDH br. 4332 od 19. jula 1941.

¹⁶ Prefektura u Splitu br. 01402 od 6. augusta 1941. Imena brijača: Jakaša Ratomir i Pačan Marcel.

¹⁷ Prefektura u Splitu br. 01497 od 27. jula 1941.

Negdje polovicom jula sekretar PK Vicko Krstulović pozvan je na hitan sastanak KPH u Zagreb, odakle donosi direktive, da osim diverzija treba obavezno prijeći na formiranje stalnih oružanih formacija. Međutim, stalne oružane formacije u samom obalnom frontovskom pojasu neizbježno su morale nastradati, čim se pojave. Partizanski odred morao je da se uhvati nekog uporišta na slobodnijem terenu, gdje je mogao manevriranjem izbjeći opkoljavanje i uništenje, koje su s lakoćom mogle izvršiti okupatorske trupe, od kojih je sve vrvjelo. Takvo uporište moglo se u to vrijeme naći jedino negdje na obroncima planine Dinare. Ali kako se probiti do Dinare kroz neprijateljske garnizone, logore, zasljeđe i patrole, kako prijeći demarkacionu liniju i područje splitske Zagore na teritoriji NDH, sve do rijeke Cetine i preko nje? Dovoljno je, da odred na tom kretanju bude zapažen, pa da neprijatelj za najkraće vrijeme izvrši koncentraciju svojih trupa i uništi ga do posljednjeg čovjeka.

Ali s druge strane, Dalmacija nije mogla da se ogлуši na poziv CK KPJ. Ona je, doduše, odmah otpočela borbu s okupatorom, ali napadi na skladišta, pruge, putove i t. d., kao i različite sabotaže, nisu bili dovoljni. Gotovo u svim krajevima zemlje bili su već formirani odredi, koji su otpočeli borbu. Članovi PK stalno obilaze u mjesecu julu partijske organizacije, da im pruže pomoć i prenesu na njih direktive partijskog vodstva. Ta je pomoć bila naročito potrebna partijskoj organizaciji u Sinju, koja poslije sloma stare Jugoslavije nije znala da se snađe i odgovori najvažnijim zadacima, baš u času kad je trebalo da razvije najveću aktivnost na području dalmatinske Zagore, gdje je seljački elemenat pao pod jak utjecaj klero-fašističke propagande. Član PK Andrija Božanić¹⁸ i član MK Solin Stipe Marković¹⁹ obilaze to područje kroz čitavu drugu polovicu jula i početkom augusta. U selu Glavicama blizu Sinja, u vinogradu Tadije Anušića²⁰, održano je više sastanaka, na kojima se pokazao površni optimizam članova partije i SKOJ-a na području OK Sinj, koji su u očekivanju revolucije po cijeloj Evropi zanemarili svoj partijski rad. Oba izaslanika PK prebacuju se zatim na područje splitske Zagore, koje je u ono vrijeme stajalo partijski najslabije. U selu Ercegovci uspijevaju da na sastanak okupe 10 članova KP, koji su se, naoružani, sklanjali po terenu pred hajkom ustaških žandara. Za vrijeme sastanka, brat prisutnog Despotovića iz Krušvara dovodi omladinca Bobana iz Solina (Rupotine), koji je upravo u taj čas stigao iz Splita, upućen kao kurir od PK s porukom, da član PK Andrija Božanić odmah dođe u Split. Sporazumno s Božanićem, Stipe Marković poslije sastanka ponovo kreće da obiđe partijske organizacije OK Sinj i prokontrolira uspostavljene prihvatne punktove u Sinjskom polju i kod Panja na rijeci Cetini.

Kad je Božanić preko Solina stigao u Split i došao na sastanak PK, zatekao je ondje uz ostale članove i dva nepoznata druga: bili su to Mirko Kovačević i Pavle Pap. Oni su upravo stigli iz Zagreba s punomoćima vojne komisije CK KPH i naređenjem da se odmah formiraju partizanski odredi i najhitnije upute na sjevero-zapadne obronke planine Dinare, odakle će uskoro otpočeti operacije za oslobođenje Knina i ostalog područja Dalmacije.

¹⁸ Danas pukovnik JNA.

¹⁹ Danas direktor tvornice cementa »Prvoborac« u Kaštelima.

²⁰ Imućniji seljak, stari član partije, poginuo 1942.

Dolazak dvojice izaslanika Vojne komisije CK KPH sa specijalnim ovlaštenjima i naređenjem da odrede treba odmah formirati i uputiti, izazvali su shvatljivu užurbanost u Pokrajinskom komitetu. Mirko Kovačević, španjolski borac, preuzeo je komandu nad svim odredima splitskog basena. Pavle Pap, član CK KPJ, trebao je da preuzme komandu nad odredima, koji su imali da krenu iz šibenskog kotara. Odlučnost i optimizam, s kojima su nastupili, rastjerali su sve teške brige, koje su u posljednje vrijeme mučile članove PK. Naročito Mirko Kovačević, s bogatim iskustvom iz španjolskog rata, svojom vedrinom i odrješitošću osvojio je povjerenje članova PK, koji su, nemajući ratnog iskustva, razbijali glavu o tome, kako s tolikim brojem ljudi proći kroz opasni frontovski pojas i negostoljubivo područje splitske Zagore.

Bilo je to u četvrtak uvečer. U nedjelju uvečer trebalo je da odredi krenu.

Organizacioni sekretar PK »Bruno« preuzeo je zadatak da formira odred i organizuje njegovo prebacivanje²¹.

Splitski je odred, prema planu, imao da se okupi u splitskom polju, gdje će dobiti oružje, koje je ondje zakopano, a zatim prijeći preko Mosora i u ponedjeljak prije zore 11. augusta stići u Krušvar. Tu će ga dočekati veza s hranom i vodom. Kod Krušvara će predaniti i uspostaviti vezu sa solinskim i kaštelansko-trogirskim odredom, koji će stići preko splitskog Kozjaka. Odatle će svi skupa krenuti prema s. Gardun, gdje će preko mosta prijeći r. Cetinu i produžiti prema pl. Kamešnici (jugoistočni ogranak planine Dinare). Na padinama Kamešnice prihvatit će ih Sinjski odred, koji će dan ranije izvršiti demonstrativne diverzije na Vagnju (na putu Sinj—Livno), da tako odvрати pažnju neprijatelja s područja, kojim prolaze odredi sa splitskog primorja. Okupivši se na platou Kamešnice, svi će se oni formirati u bataljon i preko Dinare krenuti u sastav ostalih snaga, koje se prikupljaju da oslobode Knin i prošire ustanak po Dalmaciji i Južnoj Bosni.

U Splitu je sazvan hitan sastanak svih partijskih organizacija i izvršena mobilizacija boraca na dobrovoljnoj osnovi. Iako je poziv uslijedio neočekivano, prijavilo se oko 70 članova i skojevaca spremnih da odmah krenu. Svi su upućeni da ponesu hranu za dva dana i čaturice s vodom. Tko nema vojničke cokule, dobit će nogometne kopačke kod kluba »Split« (kojim je konspirativno rukovodila Partija).

Pripreme su tekle relativno brzo, ali već u subotu ujutro organizacioni sekretar »Bruno« uvidio je da je do nedjelje navečer za pripreme prekratko vrijeme i tražio od Mirka Kovačevića odobrenje da odgodi odlazak za jedan dan, s čime se ovaj saglasio.

Na sastanku, koji je održan u petak navečer, prisustvovao je i Stipe Marković, koji je poslije odlaska Andrije Božanića ponovo obišao sinjske partij-

²¹ Vicko Krstulović, Andrija Božanić i Amulić (preživjeli članovi tadašnjeg PK) tvrde, da su M. K. i P. P. donijeli pismeno naređenje Voj. komisije CK KPH, u kojem se naređuje, da odredi moraju krenuti najkasnije za tri dana. Usprkos upozorenju od strane svih članova PK, da je taj rok prekratak, s obzirom na velike objektivne prepreke, Kovačević i Pap su insistirali na striktnom izvršenju naređenja, s napomenom, da će oni sami predvoditi odrede. Drug Amulić »Bruno« jedva je uspio, da od M. K. dobije produženje roka od jednog dana, t. j. za ponedjeljak 11. VIII. (pismeno izjašnjenje Amulića u Arhivu CK KPH). To isto tvrdi o Papu bivši sekretar Mjesnog Komiteta Družić »Valent«, koji je prema naređenju uputio šibenski odred u isto vrijeme.

ske organizacije i izvršio kontrolu organizovanih punktova za vezu. Prema njegovu mišljenju, stanje koje je zatekao na terenu primorava na pojačanu opreznost. Ustaški su žandari u stalnom patroliranju, i on je jedva uspio bijegom i plivanjem preko r. Cetine da im umakne, jer su na njega bili već otvorili pušcanu vatru. Na prihvatnom punktu u sinjskom polju nije našao nikoga, iako je prilikom sastanaka najstrože naredio stalno dežurstvo na punktovima. Ukratko, stekao je uvjerenje, da članovi seoskih organizacija na području splitske Zagore nedovoljno ozbiljno shvaćaju povjerenje im zadatke. Smatra, da bi na punktovima za vezu trebalo postaviti sigurne i disciplinirane drugove i da bi u interesu dobre organizacije trebalo odlazak odreda odgoditi najmanje za dva dana²².

Mirko Kovačević mu je prigovorio, da je odviše impresioniran napadom žandara. On ne će ni da čuje o daljnjem odlaganju odlaska. Nakon toga donosi PK s Kovačevićem odluku, da sutra ujutro krenu u Sinj Stipe Marković i Paško Mrduljaš, vođeni od kurira Ivana Grubiše²³, koji će ih u Sinju povezati s Tadijom Anušićem iz OK Sinj. U sinjskom kotaru ima da se hitno izvrši mobilizacija dobrovoljaca i formira sinjski odred, koji najkasnije u ponedjeljak 11. augusta mora da izvrši demonstrativnu diverziju rušenjem TT-stupova na Vagnju, a zatim da preko Kamešnice pođu u susret odredima iz splitskog primorja.

Za komandanta sinjskog odreda postavljen je Paško Mrduljaš (zamjenik Tadija Anušić), a za komesara određen Stipe Marković (zamjenik Mate Jukić).

Stipe Marković i Paško Mrduljaš krenuli su s Ivanom Grubišom sutradan oko 8 sati i stigli u Sinj slijedećeg dana u 5 sati ujutro. Još iste večeri formiran je kod sela Glavica sinjski odred od 46 boraca, koji je poslije izvršene diverzije na Vagnju krenuo preko Kamešnice i u ugovoreno vrijeme na određenom mjestu čekao dolazak primorskih odreda (srijeda 13. augusta).

U subotu, tj. istog dana, kad su gornja trojica krenula prema Sinju, u splitskom polju je oko 14 sati Drago Gizdić, sekretar Mjesnog komiteta Solin²⁴, dobio naređenje od Vicka Krstulovića u prisutnosti Mirka Kovačevića, da izvrši hitnu mobilizaciju za formiranje solinskog odreda i najkasnije sutradan u podne dostavi spisak prijavljenih dobrovoljaca. Gizdić je održao sastanak sa svih 16 solinskih partijskih ćelija i točno u određeno vrijeme dostavio spisak 148 prijavljenih dobrovoljaca. Te iste večeri, na podnožju splitskog Kozjaka iznad Solina, kod velikog kamenog zuba zvanog »Bili Kuk«, okupilo se oko 19 sati svih 148 prijavljenih drugova. Kako je Solin raspolagao samo sa 72 puške, od svih prisutnih odabrana su samo 72 dobrovoljca, vodeći računa s jedne strane o njihovu borbenom iskustvu, a s druge o porodičnim obavezama (hranitelji), dok su ostali vraćeni natrag svojim kućama, s obećanjem da će biti pozvani, čim se pribavi novo oružje. Od odabranih izabrano je 47 za solinski odred, dvojica su upućeni u splitski, a ostali u kaštelanski odred. Dobrovoljcima solinskog odreda urečeno je zbornu mjesto na vrhu Kozjaka kod kapelice sv. Jure za sutradan 11. augusta u prvi sumrak.

Toga dana je Splitsanima uspjelo, da se prije zalaska sunca pojedinačno i neupadno probiju u splitsko polje, gdje su se u mraku naoružali, i to I. i

²² Partijski arhiv CK KPH i usmene izjave Stipe Markovića.

²³ Danas potpukovnik JNA.

²⁴ Danas narodni poslanik Savezne skupštine.

III. vod (ukupno 44 borca) kod jednog depoa oružja, dok je II. vod morao da ode podalje i da se naoruža na drugom mjestu. Prilikom razdvajanja ugovoreno je mjesto ponovnog sastanka, ali vodič II. voda, koji nije teren dobro poznavao, zalutao je u mraku i uplašen prigovorima i prijetnjama boraca II. odreda nestao (vjerojatno utekao od straha). Očekujući njegov povratak, borci II. voda stajali su dugo vremena na jednom mjestu, a zatim sami pošli da traže svoje drugove, što im nije uspjelo do pred samo jutro. Sa svoje strane, I. i III. vod s Mirkom Kovačevićem na čelu, čekali su II. vod na ugovorenom mjestu, ali kako isti nije stigao u prvim jutarnjim satima, Kovačević je naredio, da se krene bez njega, a po jednom kuriru uputio o tome izvještaj PK u Split s napomenom, da II. vod produži za njim prema Mosoru. Kad je počelo da sviće, I. i III. vod splitskog odreda bili su tek na južnim padinama Mosora i morali da predane na pola puta umjesto da te noći pređu cijeli Mosor i pred zoru 12. augusta stignu u Krušvar na ugovorenu vezu. Kad su dan kasnije za jutarnjeg mraka stigli u Krušvar, veze nisu više mogli da pronađu²⁵.

Solinški odred imao je sličnu nezgodu na putu preko sela Konjsko. U noćnom kretanju 11/12. augusta, I. i II. vod, s komandantom odreda, skrenuo je pogrešnom stazom na lijevo, dok je III. vod, koji je zaostao, s komesarom odreda pravilno skrenuo na desno, ali kako do jutarnjeg svitanja nije mogao da sustigne, odnosno pronađe I. i II. vod, III. vod se sklonio u Gaj Koperčicu da predani i uspostavi kontakt s ostala dva voda. Međutim su I. i II. vod, idući pogrešnom stazom, stigli do iznad sela Sušci, i pošto se već razdanilo, borci su se sklonili i polijekali u jednom gaju zvanom »Jarčište«. U obližnjim Berškerovim stajama nakupovali su mlijeka kod jedne stare seljanke, ne vodeći mnogo računa o konspirativnom kretanju, a zatim plegli i zaspali poslije napornog marša²⁶. Njihovo kretanje i dolazak opazili su seljaci iz sela Sušaca i vjerojatno prepostavili, da se radi o četnicima²⁷, te odmah izvjestili žandarmerijsku stanicu u Dimcu oko 12 sati, koja je mobilizirala svu ustašku miliciju i uputila s milicijom desetinu žandara. Šuljajući se, ovi su se oko 15 sati približili logoru i iznenada otvorili plotunsku vatru. Iznenadjeni i bunovni Solinjani su bili razbijeni prije no što su uspjeli da se srede. Uvjereni, da su opkoljeni, povlačili su se prema selu Muću i selu Konjsko, odgovarajući samo pojedinačno na vatru napadača. Ustašama je pao u ruke borac Katić, ranjen u nogu, i borac Čerina, koji nije htio da ga napusti²⁸, dok je teško ranjeni Vicko Cikatić (komandir I. voda) uspio da ostane nezapažen i poslije tri dana lutanja sav iznemogao stigao kući²⁹.

²⁵ Član KP iz Krušvara Despotović, koji je trebao da bude na vezi, na vijest, da ga traže ustaški žandari, predao je vezu jednom drugom članu, a sam napustio svoje mjesto. Partijac, koji ga je zamijenio, uvjerava, da je dvije noći za redom čekao na vezi s hranom i vodom, ali da se nije nitko pojavio.

²⁶ Kako se vidi po gubitku veze na maršu, otvorenom kretanju po terenu (kupovanju mlijeka kod seljanke u Berškerovim stajama) i odmaranju bez osiguranja, odredu je nedostajalo elementarno ratno iskustvo. Slijepo povjerenje prema seoskom stanovništvu Solinjani su donijeli s okupiranog Primorja, gdje su svi listom bili za Pokret.

²⁷ Da su ih seljaci smatrali za četnike, vidi se po tome, što su zarobljenog Čerinu htjeli linčovati, od čega su odustali, čim je rekao, da je komunist, po narodnosti Hrvat iz obližnjeg sela Blaca.

²⁸ Obojica su streljani u Sinju 26. augusta 1941.

²⁹ Cikatić još i danas živi u Solinu.

Vijest o tom sukobu proširile su još istog dana po cijeloj splitskoj Zagori ustaške vlasti kao borbu »s četnicima«, da tako mobiliziraju seljake, za slučaj, ako se sretnu s našim borcima na terenu³⁰. Splitski odred, koji se u to vrijeme nalazio na vrhu Mosora, ne znajući ništa o tome, produžio je put prema Krušvaru, gdje je ne našavši veze naišao na jednog seljaka, kojega je nakon ispitivanja otpustio mjesto da ga zadrži. Osim toga, kako su borci bili gladni i žedni, dvojica su upućena u obližnju seljačku kuću, da potraže hranu i vodu, ali su ih seljaci, misleći da su četnici, odbili s nepovjerenjem. Kad su Splicići slijedeće noći produžavali put, sve su vlasti već znale, da se oni nalaze na tom terenu. Nakon napornoga noćnog marša stigli su napokon iznad sela Košute i rano ujutro poslali dva borca da potraže vodu i hranu, što se svršilo s uzbunom i napadom ustaške žandarmerije i milicije, koja je odmah krenula protiv »četnika«. Kratko nakon toga stigle su iz Sinja domobranske trupe, a oko podne čitav 97. bataljon »crnih košulja« (fašisti). Opoljeni, izgladnjeli i žedni, Splicići su se borili čitavog dana 14. augusta pod užarenim suncem. Ogradu, s koje su držali na odstojanju svoje mnogobrojne napadače, talijanski crnokošuljaši su, pored guste mitraljeske vatre, tukli iz svojih minobacača. Oko 15 sati poginuo je Mirko Kovačević, koji je vrlo umješno upravljao odbranom. Borba se produžila i poslije njegove smrti, sve do 20.30 sati, kad je splitski odred ostao bez municije i u grupama pokušao da se probije iz obruča³¹. Trinajstori je to uspjelo. Ostali, iznemogli od gladi, žeđi i umora, pali su u ruke postavljenim zasjedama i strijeljani su u Sinju 26. augusta. Kako u borbi, tako pred ustaškim sudom i na stratištu ostali su do kraja hrabri, ponosni i prkosni, odani stvari za koju su se borili i povezani međusobno nerazdvojnim drugarstvom³².

IV.

Kako se iz svega vidi, dalmatinski primorski odredi nisu uspjeli da se probiju do planine Dinare, zbog velikih prepreka, koje su im stajale na putu, a za čije svladavanje nije postojala odgovarajuća organizacija i disciplina niti potrebno ratno iskustvo.

U isto vrijeme, kad se splitski odred provlačio preko Mosora, a solinski bio napadnut kod sela Sušci, izbio je 12. augusta u Splitu štrajk radnika i službenika Električnih poduzeća, koji su prekinuli rad, pod izgovorom, da zahtijevaju povišicu plaće³³. Talijanske vlasti su odmah uhapsile 5 radnika

³⁰ To tvrde i naši pristaše, koji su se tada nalazili na terenu.

³¹ Iz izvještaja Vrhovnog oružničkog zapovjedništva br. 2201 JS vidi se, da su u borbi sa splitskim odredom napadači imali slijedeće žrtve: poginula 4 domobrana, zapovjednik 15. ustaške bojnice, Miroslav Bjelobrk, i još jedan ustaša. Od talijanskih »crnih košulja« bila su 2 fašista teško ranjena, od kojih je jedan podlegao.

³² Kao primjer njihova drugarstva može poslužiti slijedeći slučaj: Jedan od boraca odreda, koji je uhvaćen sam, bez oružja, a imao je rodbinu u tom kraju, uspio je da obmane ustaški sud, da je te noći došao iz Splita kod svojih rođaka u Košute zbog nabavke hrane za svoju porodicu. Svi njegovi drugovi poduprli su tu njegovu obranu izjavama, da ga ne poznaju i da ga nikad nisu vidjeli. Na osnovu njihovih kategoričkih izjava sud, u pomanjkanju dokaza, bio je primoran da ga oslobodi, nakon čega je on ponovo otišao u partizane, gdje se borio do kraja rata.

³³ K^{da} karabinjera Split br. 65/12 od 12. VIII. 1941.

i 7 činovnika kao podstrekače štrajka. Usprkos hapšenju, dva dana kasnije (14. VIII.) obustavljaju rad svi stolari³⁴, a njima se 18. VIII. priključuje i 300 mehaničara³⁵. Štrajk se naglo širio i poprimao sve više izgled generalnog štrajka. Istodobno su vršene sabotaze i diverzije. U atmosferi opće napetosti, iz bojazni, da ne dođe do pobune, Talijani popuštaju i odobravaju povišicu plaće, te ponovo primaju na posao otpuštene radnike i činovnike Električnih poduzeća. Ustvari, taj štrajk nije imao ekonomske, već političke ciljeve; on je tempiran tako, da se izvrši totalna mobilizacija naših snaga i stvori kaotično stanje na okupiranom teritoriju u času, kad primorski partizanski odredi, zajedno s ostalima, otpočnu svoju ofenzivu na području Knina. Neuspjeli prodor i propast splitskog odreda zaustavili su snažan početni zamah ustanka u Dalmaciji, koji je imao subjektivne uvjete da postane masovan i da u samom početku dobije široke razmjere.

Nedjelju dana poslije propasti splitskog odreda (21. VIII.) strijeljan je u trogirskoj tvrđavi »Kamerlengo« radnik Radić Ilija, koji je od Talijana zatečen naoružan na kaštelanskom terenu. Prkosni splitski proletarijat odgovara još iste večeri na to strijeljanje novom akcijom, koja je značajna ne samo zbog goleme štete nanesene okupatoru, već i zbog velikoga moralnog efekta. Oko 20,30 sati buknuo je požar u splitskoj luci na trgovačkom brodu »Ante Matković«, koji je, zaplijenjen od Talijana poslije aprilskog sloma, stigao iz Ancone pun sijena i slame. Usprkos pokušaju da se vatra priguši zatvaranjem magazina, ona se naglo širila, i slijedećeg je dana čitav Split s nasladom promatrao, kako okupatorska vojska nastoji da uguši požar, koji je nesmiljeno proždirao brod i njegov teret. Ilegalni list »Naš izvještaj«³⁶, na našem i talijanskom jeziku, koji se od samog početka borbe raspačavao, bio je razgrabljen od mase simpatizera, koji su gutali vijesti, naročito one o izvršenim akcijama.

Talijani se za to osvećuju na svoj način i strijeljaju 29. VIII. u trogirskoj tvrđavi »Kamerlengo« Mamušu Antuna, koga su dan prije zatekli na terenu Divulja oboružana puškom.

U mjesecu septembru produžuje se i svakim danom sve više zaoštava borba. Diverzije i sabotaze su sve češće i sve raznovrsnije. U borbu ulaze i dječaci, koji sijeku gume na talijanskim vozilima, prosipaju čavle, probijaju rezervoare benzina, brišu talijanske propagandističke parole i ispisuju naše — ukratko služe kao odlični pomagači svojim starijim drugovima. Žene AFŽ-a pružaju u toj borbi svoju dragocjenu pomoć prenošenjem oružja, ilegalne literature, prikupljanjem pomoći i priloga za ekonomski fond. Talijani se osvećuju masovnim hapšenjem, mučenjem hapšenika, strijeljanjem i upućivanjem u kažnjeničke logore. Tako su 13. septembra strijeljani od Talijana drugovi Jelinčić Božo i Juretić Ivo, a na krovu svoje kuće u Plinarskoj ulici, prilikom pokušaja bijega, ubijen je radnik Hajduković Božo. Naši atentatori su već su-tradan (14. IX.) u akciji i u 20,30 sati bacaju bombe na talijanske vojnike kod samog ulaza u njihovu kasarnu na Gripama, pri čem je ranjeno pet vojnika.

³⁴ Prefektura Split br. 02960 od 16. VIII. 1941.

³⁵ Kda karabinjera Split br. 65/18 od 18. VIII. 1941.

³⁶ »Naš izvještaj« izlazio je redovno u Splitu i donosio vijesti o našoj borbi kao i o međunarodnoj vojnoj i političkoj situaciji. Iako su Talijani poduzimali sve da otkriju njegovu redakciju i spriječe njegovo raspačavanje, list je izlazio za vrijeme čitave okupacije. Ukupno su izašla 173 broja.

Gotovo u isti čas, na uglu Plinarske i Kamenite ulice, jedan drugi omladinac baca bombu na patrolu karabinjera, a njegov ga pratilac vatrom iz pištolja zaštićuje u povlačenju, tako da obadvojica uspijevaju umaći. Jedan od karabinjera je ubijen, a drugi teško ranjen prenesen u bolnicu³⁷. Pet dana kasnije, 19. septembra u 23 sata, na splitskoj obali izbija požar u nagomilanom skladištu talijanskoga vojnog materijala, gdje se, prema službenim izvještajima, nalazilo 180 tona zobi, velika količina praznih vreća i nepromoćivih pokrivača za vagona, različiti drugi tekstil, kinematografski filmovi, plinske maske bivše jugoslavenske vojske, veća količina linoleuma, 118 vreća brašna, 58 kvintala tjestenine, 9 sanduka puščane municije, 6 sanduka bomba i t. d. Gašenjem požara, koji je trajao tri sata, Talijani jedva uspijevaju da odstrane municiju i spriječe eksploziju.

Slične akcije vrše se na solinskom i kaštelanskom terenu, zbog čega Talijani opet hapse 25 lica.

U pronalaženju i hapšenju naših boraca i pristaša pomaže talijanskim okupatorskim vlastima aktivno talijanska nacionalna manjina u Splitu davanjem obavještenja svake vrste, a izuzetno čak i aktivnim učestvovanjem u raznim racijama. Jedan od najopasnijih konfidenata bio je zidar Petraelo, koga su naši gradski partizani stalno držali na oku i tražili priliku da ga likvidiraju. Na 24. septembra u 21 sat, pružila se takva prilika u Botičevoj ulici. Da se revolverskim metkom ne privuče pažnja, jedan od omladinaca nasrnuo je na njega i probo ga nožem, tako da je u teškom stanju prenesen u splitsku bolnicu³⁸.

Slijedeći dan (25. septembra) dolazi u Splitu do bučnih demonstracija. Srednjoškolska omladina, koja je, povezana s radničkom, masovno sudjelovala u svim akcijama i pothvatima, predvođena skojevcima, odbila je da primi godišnje svjedodžbe, koje su po naređenju okupatorskih vlasti bile napisane na talijanskom jeziku. Među srednjoškolcima je to pobudilo veliko ogorčenje, koje je tog dana prešlo u burne demonstracije, najprije u njihovim razredima i po školama, a zatim svih zajedno pred Narodnim kazalištem oko 9 sati ujutro. Srednjoškolci su nastupili s poklicima: »Hoćemo svjedodžbe na našem jeziku«, i u masi se okupljali, pjevajući »Hej Slaveni« i »Nije zemlja tal'janska, već je zemlja slavenska«. Fašistička policija i karabinjeri nasrnuli su na mlade demonstrante udarajući ih i hapseći, ali se oni nisu razbježali, već se, razdijeljeni po grupama, ponovo prikupili na Narodnom Trgu i produžili s demonstracijama. Sutradan su masovno prošireni gradom leci rejonskog komiteta SKOJ-a, s pozivom na daljnju i nepomirljivu borbu protiv okupatora.

U mjesecu oktobru borba se u Splitu i splitskom basenu razgara sve većom žestinom. U svojoj nepomirljivosti Pokret ne trpi nikakva dodvoravanja okupatoru ili bilo kakvo pokorničko držanje preživjelih ostataka ranijih režima i razbijačkih elemenata radničkog pokreta. Jedan od najistaknutijih predstavnika ovih posljednjih bio je bivši predsjednik Hrvatskoga radničkog saveza u Splitu Luka Čulić, koji je nastavio sa svojim predratnim reakcionarnim držanjem, tako da je i pod okupacijom u mjesecu augustu pokušao da razbije radničko-činovnički štrajk u Električnom poduzeću, koji je izbio u vezi s od-

³⁷ K^{da} VI. korpusa br. 5373/op od 16. IX. 1941.

³⁸ Petraelo je preživio, a zatim preko Italije utekao u Južnu Ameriku.

laskom naših partizanskih odreda. U više navrata upozoren je, da se okani tog rada, a kako to nije pomoglo, 1. oktobra oko 20,30 sati, dok je večerao u svojoj kući, ispaljena su kroz prozor 4 revolveraska metka, od kojih mu je jedan probio oba obraza³⁹.

Produžuje se posvuda premazivanje i brisanje fašističkih parola, a pored njih ispisuju revolucionarne i oslobodilačke sa znakom srpa i čekića. Pokret se naglo širi. Smjeli pothvati pobuđuju općenito divljenje, a talijanske represalije sve veći revolt i ogorčenje. Na dan 5. oktobra u 23.40 sati ispaljeno je nekoliko revolverskih metaka na patrolu talijanskog 51. puka i jednog karabinjera. U isto vrijeme napadnuta je revolverskom vatrom talijanska straža kod brodogradilišta⁴⁰.

Sutradan (6. X.) u 11,40 sati izbije požar na talijanskom parobrodu »Palermo« usidrenom u splitskoj luci. To je bio pothvat lučkih radnika, kao i onaj 21. augusta s brodom »Ante Matković«. Požar, koji je buknuo u brodskom skladištu, punom pamuka i zobi, Talijani su gasili puna dva dana i jedva uspjeli da spriječe eksploziju municije, koja se nalazila u skladištima na drugoj strani broda⁴¹.

Partijske organizacije željezničara i brodogradilišta natjecale su se međusobno u vršenju sistematskih sabotaza. Do početka oktobra željezničari su uspjeli da izbace iz upotrebe 11 lokomotiva od 20 raspoloživih u željezničkom parku Split-Knin i Split-Sinj, kao i veći broj vagona, u kojima, punim robe, stalno izbijaju požari. Usto željezničari pružaju u vršenju sabotaze stalnu pomoć svojim drugovima obalskim radnicima, s kojima su u vezi prilikom iskravanja i prijenosa robe.

Partijska organizacija brodogradilišta nije zaostajala za željezničarima. Brodovi, koje Talijani dovode na opravak, leže mjesecima u doku ili usidreni, onesposobljeni za plovidbu zbog stalnih kvarova. U času, kad se pod nadzorom talijanske inspekcije popravi neki oštećeni dio, pojavljuje se kvar na drugom dijelu broda. Strojevi, ložione i sva ostala složena brodska instalacija stalno su u kvaru. Ratni brodovi bivše Jugoslavije: »Zmaj«, »Spasilac«, »Orao«, »Kobac« i mnogi drugi leže kao staro željezo. Uropaštene dijelove njihovih motora moraju Talijani nabavljati u Njemačkoj, gdje su u svoje vrijeme ti brodovi bili naručeni. Nijemci dostavljaju tražene dijelove zbog hitnosti avionom, ali usprkos svemu brodovi ne mogu isploviti, jer dolazi do oštećenja na drugim neophodnim dijelovima. Na minonoscu »Orao« — u času, kad je trebao da isplovi — neočekivano je eksplodirala ložiona, tako da je morao ostate u brodogradilištu još neko vrijeme. U radionicama se stalno kvare strojevi. Čak i u projektantskom birou izbija požar, i Talijani u posljednjem času uspijevaju da spase razne nacрте, bez kojih bi svaki rad bio nemoguć. Zbog eksplozije ložione uhapšeno je 165 radnika, ali to nije ništa pomoglo, jer se saslušanjem ne dolazi ni do kakvih rezultata. Talijanski šefovi i kontrolori, potpuno nemoćni, apeliraju na vlasti, koje im ne mogu pomoći, jer ni najsurovije mjere prilikom ispitivanja ne mogu od optuženika iznuditi makakvo pri-

³⁹ Prefektura Split br. 5039 od 2. X. 1941.

⁴⁰ Div. »Cacciatori delle Alpi« od 5. X. 1941 i Prefektura Split br. 05493 od 8. X. 1941.

⁴¹ Kvestura, Split br. 05324 od 11. X. 1941.

znanje. Guverner Dalmacije Bastianini sav je očajan i u jednom telegramu upućenom u Rim preklinje jednoga svog znanca, da mu uputi na rad talijanske stručnjake.

Ni u solinskim i kaštelanskim tvornicama cementa nije bilo drukčije. Kvarovi u mašinerijama i požari stalno se ponavljaju. Proizvodnja ne može dostići ni 25% predratne.

Po ulicama Splita nastavljaju se atentati. Na 11. oktobra u 13,30 sati bačena je bomba kod hotela »Park« (Bačvice) na člana fašističke federalne uprave Prossela i istaknutog splitskog talijanaša Krstulovich-a. Prossel je tom prilikom ranjen⁴². Dva dana kasnije (13. X.) u 19,40 sati bačene su dvije bombe na skladište benzina aufoparka divizije »Cacciatori delle Alpi«. Do požara nije došlo, ali su burad bila probušena, pa je iz njih isteklo 480 litara goriva.

Za sve te sabotaže i napade Talijani se osvećuju 14. oktobra izricanjem 19 smrtnih presuda od strane »Specijalnog vojnog suda«. Sedam optuženih osuđeno je »u odsutnosti« (»in contumatio«). Ostalih dvanaest, među kojima dva brata Mrduljaša i njihov stric, strijeljani su tog istog dana u trogirskoj tvrđavi »Kamerlengo«. Iz autentičnog izvještaja javnoga državnog tužioca pri »Specijalnom sudu za Dalmaciju« (koji je vjerno preveden), najbolje se vidi, kakvo je bilo držanje na smrt osuđenih drugova u Splitu (kao i onih u Šibeniku).

SPECIJALNI SUD ZA DALMACIJU

Zadar, 20. Oktobar 1941. XIX.

NJEGOVOJ EKSELENCIJI GUVERNERU DALMACIJE

Z A D A R

U svojstvu javnoga državnog tužioca kod »specijalnog suda za Dalmaciju«, koji je osnovala Vaša Ekselencija odlukom od 11. Oktobra 1941 XIX, dužnost mi je da udovoljim Vašem traženju, i da Vas obavjestim o izvršenju smrtnih presuda, koje je ovaj sud dosudio na sudskim pretresima održanim dana 13. i 14. ov. mj. u Šibeniku i u Splitu.

Osuđenici — koji su se za vrijeme pretresa držali pasivno, pretvarajući se kao da ne poznaju talijanski jezik i negirajući da su pripadali Komunističkoj partiji ili slijedili njenu nauku,⁴³ tvrdeći da se međusobno ne poznaju — saslušali su čitanje presude s očitim i razmetljivim cinizmom, a zatim, nakon što su saopćili na talijanskom jeziku⁴⁴ svoje želje okrivljenim drugovima, koji su osuđeni kaznom zatvora, izmijenili su među sobom tople pozdrave, bez uzbuđenja.

Prilikom prijevoza na mjesto izvršenja smrtne kazne, počeli su da pjevaju Internacionalu, ali su učutkani energičnom i brzom intervencijom karabinjera, koji su ih pratili, iz razloga što su kamioni, u kojima su bili prevoženi, prolazili pored

⁴² Div. Cacciatori delle Alpi od 11. X. 1941.

⁴³ Vjerodostojni svjedoci tvrde, da nijedan suđeni partijac nije davao takve izjave, kao što i vanpartijci nisu spominjali nikakvu »nauku«.

⁴⁴ Na suđenju je optuženima bilo zabranjeno da međusobno razgovaraju na svom jeziku, ali prisutni svjedoci kažu, da su osuđeni na smrt na oproštaju s drugovima kažnjenim zatvorom zasprkos tome govorili hrvatskim jezikom. U svom službenom izvještaju javni državni tužilac vjerojatno hoće da to zataji.

mjesnog stanovništva, kao i zbog shvatljivih razloga moralnog reda. To pjevanje ponovilo se i u ćeliji kule u Trogiru, gdje su splitski osuđenici u prvom momentu držani, da zatim budu izvedeni jedan po jedan pred vod na strijeljanje.

Kada je jedan od šibenskih osuđenika, izlazeći iz kamiona, opazio sekretara mjesne organizacije fašista, upravio mu je riječi: »Danas meni, sutra tebi«.

Svi su, osim jednog od šestorice iz Šibenika i četvorice od dvanaestorice iz Splita, prezirno odbili posljednje vjerske utjehe, psujući kapelane, koji su htjeli da im ih pruže.

Pred vodom za strijeljanje, oni koji su imali slobodne ruke izvršili su komunistički pozdrav dižući ruku sa stisnutom pesnicom i svi su klicali, sve dok ih plotuni nisu oborili: »Živio komunizam, Živio Lenjin, Živio Staljin; Smrt Musoliniju, smrt Hitleru!«

Javni državni tužilac

Pri izvanrednom sudu za Dalmaciju

S. CM. Centonze Dr. Francesco, s. r.

Odmah poslije tog strijeljanja, Pokrajinski komitet za Dalmaciju štampao je letke za javnost, koji su bili masovno raspačavani 20. oktobra i u kojima je istaknuto herojsko držanje strijeljanih, a okupatoru najavljena borba do konačnog obračuna.

Ubijstvom tih osamnaest članova i simpatizera KP, fašistički okupator je ponovo promašio svoj cilj. Umjesto zastrašivanja, svako novo strijeljanje ili bilo koji brutalni postupak okupatora izazivali su sve veće ogorčenje, koje je mobiliziralo i uvodilo u borbu stotine i hiljade novih boraca. Ne samo omladina, već i starci i djeca okupljaju se u novoformirane organizacije i rade za Pokret, spremni da pridonesu za opću stvar sve što mogu. Tu psihološku pojavu konstatiraju i sami Talijani, kako se to najbolje vidi iz njihovih službenih izvještaja⁴⁵.

Kao i uvijek od početka borbe, naše udarne grupe ne ostaju dužne Talijanima za počinjene zločine. Tog istog dana, 20. oktobra uvečer, bačene su u centru Splita dvije bombe: jedna na Narodnom Trgu, a druga nedaleko odatle, u Bizantinskoj ulici. Obadvije su eksplodirale među talijanskim oficirima i karabinjerima. Zbog pretrpljenih gubitaka, zahvaćeni panikom, Talijani po svim ulicama otvaraju vatru na splitske građane, a žrtve toga bjesnila unose u listu ubijenih i ranjenih tobože zbog djelovanja bomba, da bi na taj način skrenuli ogorčenje našeg stanovništva sa sebe na naše udarne grupe. Ali uvjereni, da je sve protiv njih, oni ne mogu ostati u tome dosljedni, tako da protiv svega građanstva nastupaju s nepovjerenjem i neprijateljski. Njihovu primjedu: »Tutti siete comunisti« (»Svi ste komunisti«) upućuju svakom građaninu bez razlike. Odmah poslije bacanja spomenutih bombi, oni su izvršili raciju po cijelom gradu i tom prilikom (kako sami navode u svojim službenim izvještajima) legitimirali preko 700 ljudi, od kojih su četrdesetdevet pohapsili i zatvorili.

---

⁴⁵ Izvještaji okupatorskih obavještajnih organa po vojnim i karabinjerskim jedinicama kao i oni javne sigurnosti (unutrašnjih poslova) vrlo često govore o tome, kako je nakon strijeljanja naših pristaša zavladao veliko ogorčenje u javnosti, koje se ispoljavalo u mržnji, bojkotu, pa čak i otvorenim prijetnjama.

Slijedećeg dana (21. X.) objavljeno je preko izlijepljenih plakata, da se kretanje ograničava i zamračenje počinje u 18 sati.

Solinjane to nimalo ne ometa, da tog istog dana u 21,30 sati bace bombu na talijansku stražarnicu, koja se nalazila na samom ulazu u Solin. Talijani slijedećeg dana (22. X.) vrše raciju po cijeloj solinskoj zoni i hapse svako sumnjivo lice, ali solinski borci su bili na vrijeme obaviješteni preko jednoga bivšega žandara, koji je stupio u službu Talijana, i povukli se na sigurniji teren. Predratni komunistički borac Ivan Milišić »Relicio« prenio je ipak te noći u svojoj kući i rano ujutro, videći da je kuća opkoljena, izletio s pištoljem u ruci, s kojim je ranio jednog karabinjera, a zatim, praćen kišom kuršuma, sa šest rana u tijelu uspio da, spretno se prebacujući preko ograda doteura do jednoga tajnog skloništa (baze), gdje ga Talijani nisu više mogli pronaći.

Mjesec novembar bio je naročito buran u Splitu. Od početka mjeseca sabotaže i diverzije redale su se svaki dan. Uoči godišnjice Oktobarske revolucije 6. novembra izbio je u splitskoj luci u 15,30 sati požar na željezničkoj kompoziciji s vagonima punim zobi. Kad je pao mrak, zaplamsale su po okolnim brdima Splita vatre, koje su obilježavale slova »Ž S R⁴⁰«. Ta su plamena slova blistala na brdu Kozjaku kod sv. Jure, na Debeloj Glavici i sjeverno od sela Mravinaca. Čitav Split izašao je na ulice i oduševljeno promatrao prizor. Talijanski fašisti pomahnitali su i u nemoćnom bijesu otvorili paklenu artiljerijsku vatru na plamena slova, ali bez uspjeha. Vatre su još dugo plamsale i ispunjavale ponosom i čvrstom vjerom u pobjedu cijelo splitsko područje.

Dok su Talijani napeto promatrali iluminaciju po brdima, u 17,40 sati su dva omladinca razbacivala u centru Splita letke Komunističke partije štampane prilikom 24-godišnjice Oktobarske revolucije. Sutradan, 7. novembra, Talijani su bili u strogoj pripravnosti i još u rano jutro pohapsili 23 lica. Usprkos tome je u 15 sati bačena bomba na talijansku patrolu u Vrhmanuškoj ulici; na zemlji su u krvi ostali ležati jedan fašist i jedan karabinjer. U 17 sati bačena je druga bomba na uglu Brankova prilaza i Kamenite ulice. Isto tako, usprkos budnosti cijeloga talijanskoga garnizona i njihove policije, pokidane su u gradu telefonske žice, a na svim istaknutijim dijelovima grada ispisane su po zidovima velikim slovima parole: »Dolje fašizam! Živila narodna borba«. Porazbacana je također masa propagandističkih letaka na talijanskom jeziku, pozivajući vojnike da obračunaju sa svojim fašističkim glavešinama.

Međutim, bomba bačena 7. studenoga u Brankovu prilazu, osim teškog ranjavanja dvojice fašista, ubila je nesretnim slučajem i jedno dijete, koje je tu naletjelo. Talijani su to iskoristili za svoju propagandu. Pozvali su splitskog biskupa Bonifačića, da dade javnu izjavu protiv partizanskih diverzanata, što je on i učinio, a tražili su sličnu izjavu i od predstavnika raznih profesija u Splitu (advokata, liječnika, trgovaca i t. d.), ali kako nisu dobili zadovoljavajući odgovor, talijanski prefekt Zebrino ubacio ih je sâm kao potpisnike izjave biskupa Bonifačića, što u jednom svom izvještaju talijanskoj nadležnoj vlasti otvoreno priznaje.

Da bi se suzbio mučan utisak, koji je pobudila pogibija djeteta, done-sena je odluka, da se dva dana kasnije (9. X.) izvrši nov napad, daleko smje-

⁴⁶ Živjela socijalistička revolucija.

liji i efektivniji od svih ranijih. Ustvari, 9. novembra u 17,30 sati, kad je talijanska vojna muzika divizije »Cacciatori delle Alpi«, praćena jednom počasnom četom, kretala niz Tartaljinu ulicu (danas ulica Prvoboraca), da prisustvuje svečanom spuštanju talijanske zastave pri zalasku sunca (kao što je to radila svaki dan), tri splitska omladinca sačekali su kolonu i bacili na čelo, sredinu i začelje tri bombe, koje su usmrtille dvojicu, a ranile 33 talijanska vojnika. Najuvjerljivije opisuje taj događaj Vladi Popoviću sam Rade Končar u svom izvještaju napisanom sutradan (10. X.), gdje među ostalim kaže:

»... Zato sam u nedjelju, tj. juče organizirao lično, zajedno sa sekretarom komiteta, jednu akciju, koja se sastojala u tome, da se razbije talijanska glazba, koja se svaki dan vuče kroz splitske ulice i svira »Giovinezzu⁴⁷ i druge fašističke pjesme. I zaista našli smo tri hrabra druga, postavili ih na određena mjesta i kada je stigla talijanska glazba, koja se sastojala od otprilike 40—50 ljudi, pale su tri bombe: jedna na čelo, jedna u sredini i jedna otraga. Znaš, Vlado, posmatrao sam ovu sliku sa udaljenosti od otprilike 100 metara; bilo je divota to gledati. Oni su stupali, a na jednom su eksplodirale tri bombe. Među fašistima je nastala vika i pali su na zemlju. Pojurili su lijevo i desno zajedno sa trubama i nastala je strašna trka; koliko ih je tu palo ne zna se, ali su ranjene odvezli sa dva kamiona u bolnicu, natovarene kao klade. Tom prilikom i neki civili su ranjeni, ali nitko nije ubijen. Poslije ove akcije ljudi su govorili: »Vidiš, komunisti tuku Talijane, a ne naš narod; ako se netko nalazi u blizini Talijana, onda nitko drugi nije za to kriv; neka bježi od Talijana«. Zatim, da si vidio trku kroz grad: Talijani su još čitav sat od straha pucali i bacali bombe, bježeći u dvorišta. Ja sam lično vidio jednog, sa crnom košuljom, kako je ležao pod jednim plotom, odbacio oružje i od straha drhtao. Da smo imali spremnih 200 naoružanih ljudi s lakoćom bismo zauzeli cijeli Split, jer su Talijani u tolikoj mjeri izgubili glavu. U onom dijelu gdje su pale bombe pohapsili su sve muškarce i odveli ih u policiju, ali pomalo su ih pustili da odu. Do sada nije bilo drugih represalija, osim što su pojačane patrole na svakih 200 metara. Idu po trojica naoružanih crnokošuljaša i pretražuju ljude na ulici. Nadam se da će još nešto preduzeti. Ovom akcijom sam potpuno zadovoljan; ona je u isto vrijeme i posljednja akcija s bombama u gradu. Nisam htio proširivati ove bombaške akcije, nego baš samo na njihovu glazbu. Sada neka opet sviraju kroz grad »Giovinezzu«. Nadam se da sada neće reći da bacamo bombe na mirno pučanstvo. Sada ćemo produžiti akcije izvan grada. Bombama ćemo napadati teretnjake na ulazu u grad, nadalje paliti skladišta sa živežnim namirnicama i odjećom, slamom i drvetom, koja su određena za talijansku vojsku; brodove ćemo politi benzinom i preduzećemo mnoge druge akcije koje neće nanositi štete pučanstvu. Tu nema sentimentalnosti. Moram ti još reći da je onaj simpatizer, čije je dijete nastradalo, primio od Talijana 6.000 lira, a mrtvo dijete su svečano pokopali i upisali u fašističku omladinu. Sada drug uviđa da je učinio grešku što je dozvolio da fašisti na ovakav način iskoriste njegovo dijete. On sada želi tih 6.000 lira dati Partiji kao prilog. Razumije se da mi to nećemo primiti. Inače, on nije ogorčen što je njegovo dijete ubijeno, jer zna da se to nije namjerno dogodilo.

Na dan 7. oktobra 1941, tj. na dan Revolucije, izvršene su još i slijedeće akcije:

Na željezničkoj stanici u Splitu spaljeno je 6 vagona slame, koja je bila određena za talijansku vojsku. U Solinu su partizani bacili bombe na talijanski teretnjak s vojnicima. Nije poznato koliko je bilo mrtvih i ranjenih.

⁴⁷ Fašistička himna.

U talijanskoj tvornici cementa izgorjela su dva sita, tako da se morao obustaviti rad u tvornici.

Drugovi, koji su došli sa otoka Brača, pripovijedali su da je tamo na 30 mjesta gorjelo. Talijani su mislili da je to znak za početak »revolucije« i zato su tražili pojačanje. Inače se kod Talijana općenito primjećuje, da su izgubili glavu i da se strašno plaše...«

Na samom mjestu atentata i u bližoj okolici uhapšeno je 140 lica, koja su se našla na ulici, a zatim oko 150 najpoznatijih građana Splita. Poslije panike, koja ih je zahvatila, Talijani su se okomili na Split strahovitim terorom.

Mussolini je tako poslao guverneru Dalmacije Bastianini-u brzoglav: »Svi uhapšenici u vezi s atentatom imaju se smatrati taocima, a krivce treba odmah izvesti pred vojni sud.« Brod, pun novih interniraca, krenuo je iz Splita na Lipare. U Trstu ih je dočekala fašistička rulja s poklicima: »Na vješala — na vješala«.

Odmah poslije atentata, u Splitu je ograničeno kretanje do 17 sati. Posvuda samo racije i hapšenja. Iz policijskih i karabinjerskih stanica hapšenici su odvođeni podbuhli i plavi od udaraca u zatvor — ili u bolnicu.

Tog istog dana (9. XI.) u Solinu, kod Žižića kuća, u 20 sati bačena je bomba na povećanu talijansku patrolu (12 vojnika). Mještani su vidjeli, kako su na kamionu odvoženi ranjenici, ali točan broj nije poznat. Nešto kasnije je u Solinu ranjen i uhapšen drug Stipe Podrug u času, kad je htio da baci bombu na talijansku barutanu.

Dva dana kasnije, 11. XI. u 15,30 sati, u blizini Gripa, fašistička patrola zaustavila je jednog člana Partije i jednog simpatizera, da ih legitimira. Dok je patrola pregledavala isprave simpatizera, član Partije je umakao. Patrola je za njim otvorila vatru i jedan je od njih pojurio da ga stigne, ali bjegunac je okrenuo na njega revolver (koji je zatajio) i uspio umaći⁴⁸. Na dan 12. XI. Talijani izdaju naređenje, da svi oni, koji su se uselili na anektirano područje poslije sloma Jugoslavije, moraju da se prijave vlastima.

Na dan 13. XI. podlegao je ranama u splitskoj bolnici Veljko Nešković, jedan od atentatora na talijansku muziku. Kako se vidi iz dokumenata, talijanskim vlastima nije uspjelo da iz njega izvuku ni najmanje priznanje⁴⁹.

Slijedećeg dana (14. XI.) bačene su ponovo dvije bombe na stražarnicu divizije »Cacciatori delle Alpi« u blizini splitske električne centrale⁵⁰.

Kroz čitav mjesec oktobar partijske organizacije na željeznici, brodogradilištu i u solinskim tvornicama sistematskim sabotazama prate u korak atentate i druge pothvate ostalih splitskih partijskih organizacija. Lokomotive su stalno u kvaru, a vagoni izgaraju na putu.

Minonosac bivše Jugoslavije »Sokol« (koji je pao Talijanima u ruke) otplovio je napokon iz splitskog brodogradilišta. Talijanima je odlanulo — ali prebrano. Tog puta je sabotaza bila tempirana, i strojevi minosca »Sokol« zastali su za vrijeme vožnje na otvorenom moru, tako da je morao zatražiti pomoć; bio je odvučen u riječko brodogradilište, gdje je ostao dugo vremena neupotrebljiv. Sličnu sudbinu doživio je i ratni brod »Split« (isto tako zaplijenjen

⁴⁸ Mate Bilobrk, danas pukov. JNA.

⁴⁹ Prefektura Split br. 07014 od 17. X. 1941.

⁵⁰ Prefektura Split br. 07702 od 20. X. 1941.

poslije sloma Jugoslavije). Na njemu su iskvareni ležaji, osovine i kormila, tako da se nije mogao upotrebiti. Ni jahta talijanskog prefekta Zebrina nije bila pošteđena. U času, kad je ulazila u zadarsku luku, njeni strojevi nisu funkcionirali »natrag« tako, da je udarila u obalu i razlupala se.

Solinski odred neumorno uništava komunikacije, vrši sabotaže u tvornicama cementa i napada talijanske oružane snage. Strojevi u tvornici cementa »Majdan« i »Sv. Kajo« stalno zastaju i rade samo s 25% kapaciteta. U »Majdanu« izbio je ponovo požar, koji su Talijani teškom mukom ugasili.

Jedan omladinac uništio je elektromotor, tako da je mlin dugo vremena bio izvan upotrebe. Sve mjere sigurnosti i teror nisu pomogli. Sabotaže se nižu jedna za drugom. Dok solinski odred vreba na jednog ustašu iz Klisa, da ga likvidira, na zasjedu postavljenu od partizanske trojke nalijeće talijanska patrola od 12 vojnika. Trojka ih je sačekala na blisko odstojanje, bacila bombu i ispalila 12 metaka (podaci iz talijanskog izvještaja). Začuo se jauk i zapomaganje, a seljaci tvrde, da su Talijani ranjenike ubacili u kamion i odvukli u pravcu Splita. Isto tako, prilikom rušenja telegrafsko-telefonskih stupova tih dana naišla je talijanska patrola, na koju su naši bacili dvije bombe i otvorili pušчанu vatru. Talijanima je stiglo pojačanje i naši su se poslije toga povukli ne znajući točno, koliko su Talijani imali žrtava.

Negdje oko 20. XI. za vrijeme rušenja komunikacija, naišla je kolona od pet talijanskih kamiona. Naši su na njih bacili tri bombe iz udaljenosti od oko 20 m i otvorili pušчанu vatru. Posada iz kamiona se razbjegla iza najbližih kuća i počela da viče: »Viva bandiera rossa« (Živjela crvena zastava), našto su naši obustavili vatru. Saznalo se od mještana, kod kojih su se sklonili, da su tom prilikom vidjeli jednog ubijenog oficira i nekoliko ranjenih vojnika.

Dok su se odigravale sve te akcije u Splitu i okolici, politički rad bio je izvanredno živ i postavljen na široku frontovsku osnovu. Njime su obuhvaćeni ljudi svih profesija, bez obzira na narodnost i prijašnje političko uvjerenje. Muškarci i žene, staro i mlado bilo je organizirano u razne masovne organizacije i pridonosilo svoj udio borbi. Uspostavljene su veze i s talijanskim vojnicima.

Okupatora je počela da guši gusta mreža naših organizacija, kojom je bio isprepletan Split s okolicom. Viši partijski rukovodioci često su se slobodno kretali gradom u vršenju svojih zadataka, na očigled brojnih znanaca. Pod pritiskom općeg raspoloženja čak su se i neki agenti bivše Jugoslavije u službi Talijana pričinjali kao da ih ne vide, i po svemu se moglo ustanoviti da doista nisu o tome podnosili prijave.

Međutim, 19. XI. Partija je doživjela težak udarac. Rade Končar, koji je već preko mjesec dana živio u Splitu i obilazio dalmatinske partijske organizacije, bio je uhapšen od talijanske policije u času, kad se nakon jednog od svojih brojnih putovanja vraćao u svoj stan. Neograničeno smion i samosvijestan, odviše je podcjenjivao Talijane i omalovažavao opreznost. Neposredno prije hapšenja sekretar PK-a Vicko Krstulović molio ga je pri rastanku, da se ne vraća u svoj stan, iz kojega je nekoliko dana bio odsutan. Zahtijevao je od njega da prenoći u skloništu PK-a, dok se ne izvidi, da li su ga talijanske vlasti tražile u njegovu stanu ili mu postavile zasjedu. Rade Končar nije o tome htio ništa da čuje i nikakva uvjeravanja nisu pomogla.

Ustvari, opreznost je ovaj puta bila više nego opravdana. Iz dokumentacije talijanske prefektуре u Splitu⁵¹ vidi se, da je Ivo Reić (konspirativno ime Rade Končara u Splitu) bio već uočen kao sumnjiv, iako fašistička policija nije o njemu ništa znala.

U času, kad su ga agenti zatekli u njegovoj sobi i zatražili od njega legitimaciju, Rade Končar je vješto skočio kroz prozor, ali pri bijegu dobio je metak u nogu i tako pao u ruke policije. Prilikom detaljnog pretresa njegova stana i odjeće talijanska je policija pronašla kod njega dvije legitimacije s različitim imenima, a u postavi njegove odjeće pronađen je i plan splitskoga brodogradilišta i — kako talijanski dokumenti tvrde — smještaj jednoga benzinskog rezervoara u Beču (?!). Razumije se, da su ga Talijani zbog toga ocijenili kao vrlo opasnog ilegalca. Prenesen u talijansku vojnu bolnicu (bivše sjemenište u Splitu), povrgnut je onako ranjen surovom saslušanju, koje nije urodilo nikakvim rezultatima. Osim različitih rafiniranih tortura mučili su ga žedom i silom mu sipali u usta slanu vodu. Kod njega je stalno bdio jedan agent. Tako mučen, u nebuloznom stanju, on je 22. novembra skočio kroz prozor s drugog kata i pao u dvorište, povrijedio lubanju i neko vrijeme lebdio između života i smrti. U deliriju je buncao. Jedan agent je prilikom dežuranja stalno lovio svaku izgovorenu riječ i čuo da u buncanju spominje Zagreb. Talijanska prefektura u Splitu hitno je dostavila njegovu fotografiju s ličnim opisom ustaškoj policiji u Zagreb i dobila od nje potrebne podatke, s molbom da joj se isti izruči. Talijani su to odbili, jer su se nadali, da će ga natjerati na brojna priznanja, ali im to nije uspjelo⁵².

Na dan 21. XI. Talijani vrše operacije čišćenja na području Solina i hapse 25 lica, među kojima i Branka Dudu (danas narodnog heroja). Oko 10 sati toga dana ispaljena su četiri revolverska metka na talijansku patrolu. Solinski odred napada sutradan puščanom vatrom talijanski kamion pun vojnika, koji je iznenada naišao. Rezultati nisu poznati, jer je kamion brzm vožnjom uspio da umakne. Na dan 24. XI. otvorena je puščana vatra na talijansku patrolu kod Klisa, a 30. XI. su Talijani na Firulama u Splitu u posljednji čas spriječili požar, koji je izbio u vojnom skladištu.

Kakva je psihoza zavládala među Talijanima na teritoriju splitskog basena u tom periodu, najbolje govori slučaj, koji prefekt Zerbino navodi u svom izvještaju br. 08717 od 10. decembra 1941, upućenom guverneru Dalmacije Bastianini-u:

Prefektura Split, br. 08717 od 10. dec. 1941. god.

»Po službenoj dužnosti izvještavam, da je jučer u 23.45 sati vojnik Baldassare Sergio iz 22 čete topova 77 mm, na povratku u svoj logor, prolazeći poljskim putem,

⁵¹ Kvestura Split br. 1337 od 29. XI. 1942.

⁵² PK je poduzeo sve da ga spasi. Jednoj drugarici je uspjelo da dopre do njega u bolnicu još u samom početku. On je bio načistu s time, da će ga njegove legitimacije pod dva različita imena dovesti u težak položaj, ali nije ni slutio, da će Talijani preko Zagreba ustanoviti njegov identitet. Velika poteškoća za njegovo spašavanje bila je u tome, što sam nije mogao da hoda. Jedan pokušaj, da ga se spasi podmetanjem požara u bolnici, nije uspio. U času, kad je trebao da bude vođen na suđenje, saznalo se da će biti upućen u Šibenik kamionom, te su uzduž puta postavljene zasjede. Međutim, Talijani su ga prebacili parobrodom i u mjesecu maju 1942 osudili na smrt. Strijeljanje je izvršeno u Šibeniku na igralištu nogometnoga kluba »Osvit« 22. maja 1942.

dobio utisak da ga netko sakriven vreba i obuzet strahom bacio protiv zamišljenog napadača bombu, koju je nosio u džepu, a odmah zatim opalio metak iz revolvera. Jedan komadić bombe pogodio je istog vojnika u desnu ruku, zbog čega je zadobio lakšu frakturu, koja se može izliječiti u 30 dana, ako ne nastupe posljedice . . .

(potpis)

Prefekt Zerbino

Svakodnevnne sabotaže i diverzije na obali i željeznici, u brodogradilištu i tvornicama, kao i stalni napadi na vojna skladišta i talijansku oružanu silu stvorili su psihozu permanentne ugroženosti ne samo kod običnih vojnika, već i u komandnom vojnom sastavu i među starješinama talijanske političke vlasti. Tako prefekt Zerbino izvještava guvernera Bastianini-a, da je na Marjanu dao staviti veliki broj reflektora, koji će osvijetliti grad, ako električna centrala bude uništena. (Sudeći po svemu Talijani su očekivali da će jedne noći u Splitu doći do masovnog napada i uličnih borba.)

Dok se u splitskom primorju odvijala oštra borba svakodnevnih atentata, sabotaža i diverzija po ulicama, periferiji i okolnom terenu — na visovima Dinare okupljao se novi partizanski odred.

Još početkom septembra stigli su iz logora u Francuskoj, preko Njemačke i Zagreba, španjolski dobrovoljci Maks Baće-Milić i Duje Bašić. Poslije kratkog boravka u Splitu, obojica su produžila prema Dinari, da obnove partizanski odred, koji je krajem augusta, nakon neuspjelog prodora primorskih odreda, i sâm pao u krizu zbog oskudice hrane i početničkih neuspjeha.

Odred se dolaskom dvojice »španača« počeo ponovo okupljati. Da bi mogao da se održi i ojača, trebalo je osigurati ishranu i nastambu, uvesti vojničku disciplinu, razviti politički rad i otpočeti odmah s borbenim akcijama. Smještaj u pećini blizu sela Vrdova na Dinari bio je vrlo pogodan. Seljaci iz bliskih zaselaka bili su skloni Pokretu i spremni da pomognu odred aktivnim učešćem i materijalnom podrškom. Zahvaljujući tome, odred je mjesec dana kasnije brojio već 40 stalnih boraca, koji su živjeli vojničkim životom i pokazali u izvedenim akcijama da su dorasli teškoj partizanskoj borbi. Partijska organizacija u obližnjem Sinju bila je također postavljena na svoje noge. Njen rukovodilac u to vrijeme postao je skromni, ali vrlo aktivni i snalažljivi drug Ivan Grubiša⁵³. Za kratko vrijeme Partija u Sinju znatno je pojačala rad u svim pravcima i okupila u svoje redove mlade, poletne i borbene omladince. Zahvaljujući umješnom radu s mjesnim pristašama i domobranskim simpatizerima u sinjskom garnizonu, odredu na Vrdovu upućivane su sve potreštine, počev od kancelarijskog pribora i sanitetskog materijala do oružja i municije. S odredom na Dinari stalno je funkcionirala veza. S Vrdova stizale su direktive i razne reklamacije, a iz Sinja upućivani su materijal i oba-vještenja.

Odred na Vrdovu postao je već čvrsta jedinica, kad je krajem mjeseca novembra pala odluka, da se podijeli u tri grupe, od kojih je jedna ostala na Vrdovu, druga krenula na planinu Kamešnicu, a treća na planinu Svilaju. Osnovni zadatak svake od tih grupa bio je, da borbenim akcijama i pravilnim političkim radom likvidira na svom području sve neprijateljska uporišta i

---

¹ Danas potpukovnik JNA.

okupi u svoje redove što veći broj boraca, koji će one kao čvrsto jezgro povezati u disciplinirane vojne jedinice. To je bilo od izvanredne važnosti, naročito za svilajsku grupu, koja je bila najbliža Splitu. Ona je morala borbom i svim sredstvima da probije »kanal« kroz neprohodni pojas, koji ju je odvajao od splitskog primorja. Trebalo je postepeno razbijati i uklanjati sve prepreke, koje su bile sudbonosne prilikom prvog pokušaja primorskih odreda, da prokrče put do planine Dinare. Ususret tim naporima razvijala se borba i vršen je prodor iz Splita preko Solina, kroz splitsku Zagoru, gdje su seljaci iz dana u dan dolazili sve više do uvjerenja, da za njihovu ekonomsku bijedu t. zv. NDH ima isto tako malo razumijevanja kao i stara Jugoslavija. Naši požrtvovni politički radnici na tom terenu pospjeli su njihovo političko otrježnjavanje i već krajem 1941 otvoren je prolaz između Splita i Dinare, kroz koji je proteklo svježe strujanje. Iz zatvorenog rezervoara u splitskom basenu, u kojem je ključala bujna revolucionarnost, kretale su kolone dobrovoljaca i sretno stizale na Dinaru. Odredi su nabujali u bataljone, a ovi u septembru 1942 prerasli u Prvu i Drugu dalmatinsku brigadu. Krajem 1942 formirana je Treća, a do februara 1943 Četvrta i Peta brigada. Priliv dobrovoljaca rastao je tako naglo, da su njima popunjavani gubici Prve proleterske, Desete hercegovačke, Četvrtе crnogorske i nekih krajišnih brigada. Krajem 1943 formirane su četiri dalmatinske divizije (Deveta, Devetnaesta, Dvadeseta i Dvadesetšesta divizija), grupirane u VIII Korpus. Od 110.000 dobrovoljaca iz Dalmacije, koji su se borili u Narodno-oslobodilačkom ratu, 28.000 je dalo svoje živote po svim krajevima naše zemlje za pobjedu nove Jugoslavije i bolju budućnost čovječanstva.

R é s u m é

SPLIT EN 1941

Dans le travail précédent, l'auteur décrit — d'après les documents d'archives ainsi que d'après les témoignages des participants — la résistance persévérante et acharnée de la population de Split, manifestée depuis la fin du mois de juin 1941. envers les autorités de la force occupatrice italienne. La résistance s'est exprimée dans les formes les plus différentes: depuis les acte de sabotage et les grèves d'ouvriers jusqu'aux attentats; elle était toujours organisée par le Parti communiste. Dans ce mouvement de résistance a perdu, parmi beaucoup d'autres, sa vie aussi le secrétaire du PC de la Croatie Rade Končar; sur son cas en particulier, l'auteur nous donne les informations précieuses.

L'auteur nous donne ensuite une description détaillé des premières tentatives échouées des groupes de partisans de Split et de Solin, qui, en août, ont essayé de se frayer le passage à travers l'encerclement ennemie et de gagner la montagne de Dinara, où il était prévu d'organiser le point d'appui principal du soulèvement pour toute la Dalmatie centrale et septentrionale. Ce n'était qu'au commencement du septembre que s'est formé le détachement nouveau, qui s'est installé dans une caverne non loin du village de Vrđova, sur les pentes de Dinara. Ce détachement (Odred), se composant de ses trois groupes, était militairement bien organisé; au cour de l'an 1942., il est devenu le noyau des premières brigades de Dalmatie.

H I S T O R I J S K I
Z B O R N I K

GODINA VIII.

1955

BROJ 1—4

N A K L A D A »Š K O L S K A K N J I G A« / Z A G R E B

Redakcioni odbor

OLEG MANDIĆ
JAKŠA RAVLIĆ
JAROSLAV ŠIDAK

Glavni i odgovorni urednik

JAROSLAV ŠIDAK

IZDAJE
POVIJESNO DRUŠTVO HRVATSKE
ZAGREB